

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

Філософський факультет

Кафедра релігієзнавства

**ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВЧЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КАТОЛИЦЬКОЇ  
ЦЕРКВИ**

Кваліфікаційна робота

зі спеціальності 031 «Релігієзнавство»

на здобуття академічного звання магістра релігієзнавства

Студент-виконавець:

Лавренюк Вероніка Юріївна

---

2 курс

Науковий керівник:

Фенно Ірина Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент

---

(підпис)

Допущено до захисту:

Зав. кафедри \_\_\_\_\_

**Київ-2020**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ.....	6
ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ ЯК ЧАСТИНА СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	22
ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПРИРОДООХОРОННІЙ СФЕРІ .....	48
ВИСНОВКИ .....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Сьогодні екологічна проблематика розгортається дедалі активніше, зважаючи на масштаби результатів людської діяльності у вигляді екологічної кризи. Її швидкий прогрес зумовлює людство до об'єднання перед загрозою вимирання. Саме антропогенна діяльність у вигляді надмірної експлуатації та споживацького ставлення до природи призвела до подібних наслідків. Приклади антиекологічного ставлення до навколишнього середовища ми бачимо повсюдно, а саме: зневажливе ставлення до довкілля, нищення тварин як нижчих створінь, забруднення водойм та атмосфери, вирубування лісів, нераціональне використання ресурсів тощо. Результатом таких дій стають аномальні пожежі, танення льодовиків, вагомі кліматичні зміни, що впливають на якість життя великої кількості світового населення.

Головною метою є зупинити розгортання екологічної кризи та, за можливості, відновити природні ресурси і біорізноманіття планети. Але спочатку важливо усвідомити відповідальність за скоєне над природним середовищем. Лише внутрішні духовні проблеми людини можуть слугувати причиною подібного споживацького та жорстокого ставлення. «Катастрофи зовнішнього світу відображають кризу світогляду і системи цінностей сучасного людства» [14, с. 71]. Саме тому релігія та екологія виявляються тісно пов'язаними. Релігія як осередок духовності, має можливість вплинути на світогляд особи, привести до відчуття любові до довкілля та бережливого ставлення до нього.

Нині найбільш активними у природоохоронній діяльності є представники католицизму. Теоретична та практична діяльність католицької церкви слугує прикладом та натхненням до гармонізації відносин між людиною та природою. Як одна із найвпливовіших релігійних традицій, католицька церква прагне залучити не лише своїх прихожан, а й усе людство до співчуття природі та активних дій, направлених на допомогу екології.

Останні роки у лоні католицтва відбувається особливе налаштування на практичну діяльність та соціальну місію. Із таких позицій видається цікавим та на часі становлення і розгортання екологічного вчення у структурі соціальної доктрини католицької церкви. Завдяки його розгляду в майбутньому можливо розробити певні прогнози на подальший безпосередній вплив на довкілля церкви як єдності людей.

**Мета дослідження** – проаналізувати екологічні питання в контексті вчення та діяльності католицької церкви. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити витoki католицького екологізму та прослідкувати розгортання цих ідей в сучасності;
- проаналізувати екологічне вчення католицької церкви як складової соціальної доктрини;
- розглянути пропозиції католицьких лідерів щодо вирішення нагальних екологічних проблем;
- дослідити конкретні приклади залучення церков до екологічної діяльності.

Об'єкт дослідження: вчення та діяльність католицької церкви.

Предмет дослідження: екологічні питання в контексті вчення та діяльності католицької церкви.

Теоретико-методологічною основою стали праці Афанасьєвої О., Ашхамафа А., Бастера Ж., Дороніної М., Іоселевої М., Конрадї Е., Крапивенського С., Круглової Г., Лукіної Є., Огудіна В., Рауша Т., Рогової О., Табуркіна В., Холта Г., енцикліки та послання пап римських, а також інші офіційні документи Ватикану та положення католицьких природоохоронних організацій.

У дослідженні використовувались теоретичні положення вітчизняних дослідників Бондаренка Т., Борейка В., Ліпича І., Петришин Н., Фенно І.

У роботі використовувались такі методи: аналітичний метод – під час аналізу зв'язку католицизму з екологією; порівняльний метод – для

співставлення позицій різних католицьких діячів; принцип історизму – під час з'ясування основних етапів розвитку та розгортання екологічної проблематики в католицизмі.

Під час написання роботи ми дотримувались загальнонаукових методологічних принципів: об'єктивності, світоглядного плюралізму; а також релігієзнавчих: толерантності, позаконфесійності.

**Наукова новизна** результатів дослідження полягає в комплексному і системному аналізі екологічних питань в контексті соціального вчення та діяльності католицької церкви, що відображає тенденцію залучення релігійних організацій до вирішення глобальних проблем людства.

**Теоретичне і практичне значення** кваліфікаційної роботи полягає в тому, що матеріали можуть використовуватися в курсах і спецкурсах «Релігія і сучасні екологічні проблеми», «Соціологія релігії», «Католицизм: історія та сучасність», «Католицька філософія і теологія».

Апробація результатів дослідження. Деякі матеріали роботи оприлюднені на міжнародній науковій конференції «TheDaysofScience – 2020».

Публікація: Lavrenyuk V. The Origins of Ecological Thinking in Catholicism /V.Lavrenyuk // International Scientific Conference «TheDays of Science of the Faculty of Philosophy – 2020». – Kyiv: Publishing center «KyivUniversity», 2020. –P.140-142.

**Структура та обсяг** кваліфікаційної роботи обумовлені специфікою предмета дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

## АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Літературу, що опрацьована в цьому дослідженні, можна класифікувати наступним чином: по-перше, першоджерела, в яких відображається позиція католицької церкви щодо екологічних питань; по-друге, праці загальнотеоретичного характеру щодо екологічної тематики, в яких розкриваються ключові для нашої кваліфікаційної роботи категорії та поняття, як екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна діяльність тощо, по-третє, праці, в яких проаналізовано взаємовідношення між релігією та екологією, та по-четверте, праці, що стосуються зв'язку християнства та екології загалом та конфесійну позицію католицької церкви щодо охорони природи зокрема.

Першоджерелами в роботі є енцикліки, послання та інші тексти пап римських, а саме Лева XIII «Нові речі» («*Rerum Novarum*»)[15]; Івана XXIII «Мати і наставниця» («*Mater et Magistra*») [66], Павла VI «Прогрес націй» («*Populorum Progressio*») [19], «Промова з нагоди візиту до ФАО (ООН), 1970» [70], «Послання до генерального секретаря Конференції ООН з проблем середовища» [71], «Вісімдесята річниця» («*Octogesima Adveniens*») [69]; Івана Павла II «Відкупитель людини» («*Redemptor Hominis*») [62], «Турбота про соціальні речі» («*Sollitudo rei Socialis*») [63], «Мир з Богом Творцем – мир із всім створінням» [20], «Сотий рік» («*Centesimus Annus*») [9], «Євангеліє життя» («*Evangelium Vitae*») [64], «Звернення до учасників конгресу “Довкілля і здоров'я”»[20], «Послання з нагоди Всесвітнього дня миру, 1999» [20], «Церква в Америці» [20], «Промова на загальній аудієнції, 2001» [65], «Загальна декларація з екологічної етики»[61]; Бенедикта XVI «Промова з нагоди Всесвітнього дня миру, 2007» [36], «Лист до Константинопольського патріарха Варфоломея I» [38], «Любов у правді» («*Caritas in Veritate*»)[4], «Промова до дипломатичного корпусу, 2007» [34], «Промова з нагоди Дня миру, 2008» [37], «Звернення до папських послів» [32], «Звернення до студентів» [33], «Послання з приводу

Всесвітнього дня миру, 2010» [5], «Промова на генеральній аудієнції, 2013» [35], «Звернення до правління ФРН під час візиту до Бундестагу»[31]; Франциска «Слово на честь інтронізації» [51], «Промова з нагоди Всесвітнього дня охорони довкілля, 2013» [52], «Світло віри» («Lumen Fidei») [50], «Звернення до дипломатичного корпусу, 2014» [48], «Промова на зальній аудієнції, 2014» [53], «Звернення до італійських фермерів»[47], «Звернення до ФАО(ООН), 2015» [43], «Хвала тобі» («LaudatoSi'») [29], «Промова на честь візиту до США» [49], «Послання з нагоди Всесвітнього дня миру, 2016» [57], «Звернення з нагоди Всесвітнього дня молитви за творіння, 2017»[67], «Звернення під час візиту до Перу» [54], «Звернення з нагоди Всесвітнього дня молитви за творіння, 2018» [56], «Промова на Міжнародній конференції з нагоди третьої річниці енцикліки “Хвала тобі”» [44], «Звернення до учасників Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації з кримінального права» [45], «Послання спільно з генеральним секретарем ООНА. Гутеррешем» [25], «Кохана Амазонія» [58], «Звернення до учасників кліматичного самміту ООН» [59], а також інші офіційні документи Ватикану «Радість і надія» («Gaudium et Spes») [8], «Компендіум соціального вчення Церкви»[12],«Амазонія: нові шляхи для церкви та інтегральної екології» [75], положення католицьких природоохоронних організацій [30, 39, 40, 42, 68, 72, 74, 76] та біографії католицьких діячів, таких як Франциск Ассізький[11,24], Катері Текаквіта[73]та Бонавентура [6].

Друга група джерел, що являє собою загальнотеоретичні праці з екології, спирається на пояснення понять соціальної комунікації, екологічної діяльності, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічного знання та екологічної освіти. За допомогою цих понять ми маємо на меті розкрити сутність практичної реалізації католицького екологічного вчення та специфіку його поширення. Відтак, Т. Бондаренкоу статті «Роль соціальної комунікації у формуванні екологічної свідомості» аналізує роль комунікації у розвитку екологічної свідомості протягом історії. Також автордосліджує вплив соціальної комунікації на світоглядні цінності, зокрема релігійні. Далі

в роботі він розглядає позиції різних авторів щодо місця комунікації в суспільному розвитку. М. Маклюен виділяє різний вплив на соціальне середовище усної та письмової комунікації. Усна комунікація визначається дослідником як природна, а письмова – як така, що веде до відчуження від природи. Саме письмова комунікація проголошується одним із чинників екологічної кризи. Вирішення цієї проблеми пов'язується автором із діяльністю електронних засобів масової інформації. Д. Белл також вважає їх роль значною у перетворенні людського життя, але вирішення екологічної кризи покладає на повернення до традиційних цінностей. Е. Тоффлер вважає головною причиною екологічної кризи прагнення наживи від розвитку інформаційного середовища. Ю. Хабермас надає комунікації інформативної функції перед екологічними загрозами [7]. А. Ашхамафу статті «Екологічна свідомість: до проблеми визначення поняття» на основі аналізу різних наукових підходів на тему екологічної свідомості робить висновок, що екологічна свідомість як універсальний тип свідомості, поєднує індивідуальну та суспільну свідомість і відображає відносини між людиною та навколишнім середовищем [2]. О. Афанасьєва у своїй праці «Екологічна діяльність як основа формування гармонійних відносин у системі “людина – суспільство – природа”» розглядає поняття екологічної діяльності із соціально-філософських позицій. Головною ціллю екологічної діяльності проголошується розвиток соціокультурної сторони екологічної поведінки. Також авторка розглядає проблему екологічної культури, системи екологічної діяльності і її цінностей [1]. Український дослідник І. Ліпичу в роботі «Соціокультурні виміри екологічної діяльності» розглядає екологічну культуру як механізм суспільного регулювання. Дотичними до питання стають проблеми екологічної свідомості та етичних основ природоохоронної діяльності [16]. В. Табуркін та М. Дороніна у статті «Соціокультурний вимір екологічного знання» аналізують соціокультурний характер екологічного знання, що є складовою екологічної культури. Також автори зазначають, що до структури екологічної культури входять такі компоненти, як екологічні

відносини, екологічна свідомість та екологічна діяльність. У синтезі вони функціонують в системі суспільство – природа [26]. С. Крапивенський у статті «Екологічна діяльність» визначає специфіку екологічної діяльності у контексті екологічних відносин. Такі відносини направлені на гармонізацію відносин між людиною та природою, але мета не обов'язково збігається з результатом. Також автор зазначає, що екологічна діяльність обмежена суспільними та технологічними можливостями і потребує до залучення широкі кола населення [13]. І. Фенно в роботі «Діяльнісний підхід в екології: сутнісні характеристики» аналізує екологічну діяльність як прояв діяльнісного підходу в екології. Метою такої діяльності визначається гарантія екологічної безпеки, оптимізація видобутку ресурсів, підтримка наявного біорізноманіття, створення якісних умов життя для людини в навколишньому середовищі. Також важливими критеріями екологічної діяльності є її матеріальний та теоретичний бік, їхня ефективність. Далі авторка підіймає питання екології людини, взаємовідносин між людиною та природним довкіллям і суспільством та природним довкіллям [27]. О. Рогова в статті «Екологічна діяльність як сфера прояву екологічної компетентності» описує систему завдань екологічної діяльності, що базується на системі відносин людина – суспільство – навколишнє середовище. Окрім цього, авторка наводить позиції різних дослідників на дотичні теми. Так, Д. Урсул розуміє під екологічною діяльністю таку діяльність, що покликана підтримувати обмеження, що покладаються на соціум природою заради їхнього спільного розвитку [23].

Третя група джерел, на які спирається наше дослідження, об'єднує літературу, що стосується розгляду взаємовідносин релігії та екології. В. Огудін у своїй ґрунтовній праці «Екологічна функція релігії» аналізує екологічність як визначальну рису релігії. Екологічність розглядається на прикладі чотирьох типів сприйняття світу, що розвивалися протягом історії. Також автор визначає існування та «біорізноманіття» підземного, земного та небесного світів як прояв екологічної свідомості [18].

Четверта група джерел пов'язує безпосередньо християнство та екологічні проблеми. Окремі праці [10, 14, 21, 22] стосуються виключно католицьких поглядів на екологію. Тож Ж. Бастер в праці «Пісня творіння» розглядає витoki екологізму у християнстві. Автор зазначає, що ставлення всередині християнства до тварного світу змінювалося протягом століть. Від буквального розуміння біблійної настанови панувати над творінням людство переходить до сучасних початків бережливого ставлення. Натхненниками екологічної свідомості стають містики та святі [3]. Е. Конрад в дослідженні «Християнство та екологічна теологія: ресурси для подальших досліджень» широко аналізує питання взаємовідносин християнства та екологічної теології. Він з'ясовує етичні, економічні та ідеологічні корені деградації навколишнього середовища. Також наводить позиції дослідників, що вказують на причетність християнства до екологічної кризи. Далі проводиться аналіз біблійних настанов, дохристиянських легенд, ранньохристиянських діячів, католицької доктрини та її екуменічних виявів екологічності у сфері охорони довкілля. Також автор наводить приклади втілення екологізму в християнських цінностях та духовному житті, у практичній діяльності та способі життя [41]. Т. Рауш в праці «Католицтво в третьому тисячолітті» провадить аналіз оновлення доктрини католицької церкви, що широко розвинулося після Другого Ватиканського собору. Поміж тем, що підіймаються, важливими для нашого дослідження є виклад соціального вчення, життя християнських громад, проблеми соціальної справедливості та екуменізму [22]. М. Йоселева в статті «Соціально-філософське вчення Івана Павла II в контексті теології католицизму» досліджує соціально-філософське вчення Папи Івана Павла II на основі енциклік його авторства. У ході систематизації напрацювань виявляються провідні теми, серед яких проблема відносин між людиною та навколишнім середовищем. Авторка наводить положення, що репрезентують видимий перехід католицького вчення від експлуатаційного характеру щодо природи до турботливого [10]. Українська дослідниця Н. Петришину статті

«Екологічні проблеми в осмисленні сучасних католицьких мислителів» також провадить дослідження діяльності Івана Павла II, а разом із ним Івана XXIII, Павла VI і висновків Другого Ватиканського собору в природоохоронному полі. Зазначається, що католицька церква нині є відкритою до співпраці і може впливати на формування екологічної свідомості всього людства [21]. Г. Круглов в роботі «Соціально-політичні аспекти в католицькій глобалістиці» наводить також аргументи щодо екологічного аспекту католицької глобалістики. У дослідженні проблематика навколишнього середовища визначається другою за важливістю після проблеми миру, саме у католицькому вченні. Породженням цього стала екологія, що базується на енцикліках Івана XXIII, Павла VI та Івана Павла II. Авторка акцентує, що католицька церква надає лише абстрактні рекомендації щодо виходу зі стану екологічної кризи [14]. У своїй статті «Папа Франциск каже, що пандемія може бути “місцем навернення”» Г. Холт порушує питання пандемії у зв'язку зі станом екології. Він наводить слова Папи Франциска, що вважає таку ситуацію наслідком споживацького ставлення людини до довкілля. Також наведено рекомендації щодо зміни способу життя задля майбутнього людства та природи [60]. Широке дослідження на тему християнської екології провела дослідниця Є. Лукіна у праці «Християнська екологія». Воно охоплює такі теми: формування та розвиток екології як науки; відносини між людиною та природою протягом історії від палеоліту до сучасності; ставлення до навколишнього середовища на прикладах вчення та діяльності різних релігій; актуалізація екологічних питань у сучасній католицькій доктрині та її екуменічна діяльність у сфері захисту природи [17]. І. Феннов статті «Церква і екологічні проблеми людства» окреслює особливе положення церкви в ході діяльності, що направлена на охорону довкілля та напрямки такої діяльності. Екологічна діяльність включає в себе всі види соціокультурної діяльності та має матеріальний і теоретичний вияви. Також авторка проводить аналіз позицій різних дослідників. Так, наприклад, з'ясовано, що функцією релігії, а отже і

релігійної екологічної діяльності, є формування світогляду та регулювання соціальних відносин. Далі в дослідженні наводяться приклади християнських природоохоронних ініціатив, зокрема католицьких. Їхня діяльність відображає позитивні результати співпраці екологів та християнських організацій [28].

Таким чином, нами розглянуто джерела, що використовувалися у підготовці даного дослідження.

## ВИТОКИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ В КАТОЛИЦИЗМІ

Нині проблеми екології в католицькому вченні займають другу позицію за актуальністю після проблеми миру. Церква переймається як глобальними питаннями (зміна клімату, забруднення атмосфери, водоймища та землі, вирубування лісів, надмірне споживання невідновлюваних ресурсів), так і специфічними виявами екологічних змін на місцях та їхніми зв'язками із соціумом.

Причиною екологічної кризи вважається гріховність людини, її жадібність, схильність до споживання, накопичення та влади. Тому звідси випливає необхідність направити людство на шлях духовний, моральний, необхідність «“відновлення гармонії божественного творіння” і цілісності світу», докорінної зміни способу життя [14, с. 5].

Звернення до теми екології саме в наш час може пояснюватися теорією комунікації. Її аналізує Т. Бондаренко у своїй статті «Роль соціальної комунікації у формуванні екологічної свідомості» [7]. Так, зазначається, що канадський науковець М. Маклюен вважає комунікацію найголовнішим формотворчим елементом виникнення екологічної кризи та цивілізації загалом. Він виділяє кілька етапів становлення такої комунікації. Усна комунікація у первісному світі приводила до гармонії між людиною та природою, адже взаємодія була постійною та тісною. Подальше виникнення письма породило середовище, де над усною комунікацією стала переважати письмова комунікація. У цій точці людина починає переживати відчуження від природи, замикається лише в соціальному просторі. А от сучасне повернення до основ, тобто, до природи вбачається у виникненні засобів масової інформації. Їхня багатовимірність та майже безмежні можливості допомагають розширити чуттєве сприйняття.

Цю думку поділяє і Д. Белл, однак «у подоланні екологічної кризи [він] закликав апелювати до традиційно духовних цінностей, які зміцнюють

цілісність суспільства та його здатність вирішувати масштабні проблеми» [Там само].

Подібні роздуми має футуролог Е. Тоффлер, але він вважає технології прихованою причиною екологічної кризи. Цій сфері притаманні прагнення наживи та постійне збільшення інформаційного простору задля цього. Як наслідок, це призводить до «війни з природою» [Там само]. Рішення дослідник вбачає одне – відмова від економічної вигоди.

Також варто зазначити, що відомий соціолог Ю. Хабермас призначає засобам масової інформації провідну роль в інформуванні людей щодо екологічних проблем та об'єднанні перед загрозами, що є позитивною стороною сучасного стану речей.

Таким чином, різні стадії розвитку людства відповідають різним стилям комунікації та цінностям, що їм притаманні. Первісні часи характеризуються єднанням людини із природою, де кожне явище чи річ обожнювалися. За виокремленням релігійного аспекту, католицькі діячі часто згадують цей період як приклад для наслідування. Далі у ході розвитку суспільства та появи господарської діяльності природа почала розумітися як засіб, що призначений для життя людини. Нарешті, третій етап визначається повним підкоренням природи. Деякі дослідники пов'язують його із виникненням християнства та його антропоцентричною моделлю. Тут людина почала вважати себе вінцем творіння, а довкілля постало декорацією для експлуатації.

Становище екології в Середньовіччі було складним через війни, епідемії та переселення народів. Духовенство бачило природі зв'язок із язичницькими віруваннями, що негативно впливало на ставлення до неї у християнських колах. Окрім того, розвиток науки приводив до все більшої експлуатації довкілля заради людських потреб.

У таких реаліях з'являються перші представники західного християнства, що перебувають на екологічних позиціях. Так, святий Бенедикт Нурсійський (480-547) турботливо ставився до навколишнього

середовища і заклав певні екологічні настанови до уставу очоленого ним Бенедиктинського монастиря. Життя ченців було організовано таким чином, що їм не потрібно було вишукувати собі продукти харчування, вони не просили милостиню. Навпаки, вони мали багато перебувати за роботою у сільськогосподарській сфері. Ченці вирощували сади, підтримуючи сталий розвиток, а не експлуатуючи. Таке гідне панування над творінням було винятком у часи Бенедикта Нурсійського, що показує приклад екологічної свідомості.

Ще одним прикладом екологізму є заклик до ощадливості в питанні розподілі продуктів харчування. Святий робить акцент на тому, що завжди потрібно задовольнятися малою кількістю. Якщо у людині невеликі потреби, вона має дякувати за це Богу. Якщо ж її потреби перевищують кількість можливого, вона має змиритися зі своїми слабкостями. У сучасному католицькому вченні такі настанови віднайшли відображення в ідеях помірнього споживання простого способу життя [41, с. 86-87].

Далі осмислення природи було пов'язане вже із розквітом традиції ченців-пустельників, оскільки, вони перебували у постійному тісному контакті з середовищем. Відомий представник чернецтва Петро Даміані (1007-1072) прославляв нічне небо, з яким він разом рухався до сходу сонця у своїх молитвах.

Чернець-цистеріанець і засновник Клервоського монастиря Бернар Клервоський (1090-1153) стверджував, що наприкінці часів людство возз'єднається з Богом в усіх його створіннях. Таким чином він робив причетним до божественного тваринний світ. Однак, при цьому він ще не визнавав тварин існування душі. Чернець уважав, що вони мають щось схоже на дух, який відмирає і зникає після смерті тілесної оболонки. Сучасниця Бернара Гільдегарда Бінгенська (1098-1179) розділяла такий погляд. Але, окрім цього, вона говорила про тварин як про наділених божественною премудрістю. Більше того, хоч вони й не досягнуть воскресіння, та вірні Богу більше за людину, котра постійно впадає в гріх.

Виділялися також цистерціанські черниці, що жили в XIII столітті. Так, Беатрис із Назаретаспівчувала звірам та птахам у їхньому нелегкому існуванні та розділяла їхні страждання. А от Гертруда із Хельфта молилася за тварин, оскільки зрівнювала їх за рівнем існування з людьми.

Також неможливо не згадати про значний вклад Франциска Ассізького (1181/82-1226), котрий став натхненником для багатьох католиків. У 1979 році Іван Павло II проголосив його покровителем екології (відмічається щорічно четвертого жовтня, що є також Днем захисту тварин).

У свій час Франциск проповідував, що світ був створений Богом добрим і прекрасним, але потребує спокути через людський гріх. Він вважав, що всі створіння повинні славити Бога. Однак, люди мають особливу місію – обов'язок захищати природу і тваринний світ.

Багато з історій, які оточують життя святого Франциска, промовляють, що він сповідував велику любов до тварин і навколишнього середовища. Легенда, яка ілюструє смиренність святого до природи, описана у книзі «Квіти святого Франциска». Одного разу, коли Франциск подорожував з товаришами, вони зупинилися на дорозі, обабіч якої сиділи птахи на деревах. Франциск почав проповідувати їм, а самептаство оточило його і уважно слухало, так, що жоден слухач не відлетів. Як згадка про подібні проповіді, він часто зображується з птахом, як правило, у руці.

В іншій легенді мовиться про лютого вовка, котрий знищував тварин та людей. Франциск зі співчуття вирішив його знайти і напоумити. Під час зустрічі, чоловік зобразив знак хреста і наказав звіру нікому не шкодити. Заключенням історії став договір між населенням та вовком, що містило в собі пункт про вчасне його годування. Це пояснюється тим, що тварина чинить шкоду не з гріховності, а з голоду [11].

Святий Франциск ставився до всіх представників природи як до своїх братів та сестер. Принагідно, що це стосується також рослин, стихій та небесних тіл. Дослідники переконані, що в словах Франциска про «сестру-

землю з плодами, квітами та травами» без будь-якої згадки про тварин проглядає вегетаріанський стиль споживання [3,с. 225].

Цікавим моментом також є твердження Франциска Ассізького про самоцінність природи. Він вважав, що вона сама по собі має велике значення, незалежно від того, які смисли вкладає в неї людина. Отже, людина постає як рівнозначний елемент природи та творіння, а не як її володар. А родинний зв'язок стимулює лише до поваги, а не до зневажання або применшення цінності тваринного світу.

Франциск сповідував бідність, що знаходить перегук із сучасною критикою споживацького стилю життя. Він виступав проти надмірності, що є однією з найбільших загроз, пов'язаних із сучасною екологічною кризою. Окрім того, він висловлювався про необхідність віддавати усе, що маєш нужденним. Це також знаходить відголосок у соціальному вченні католицизму.

Роздуми щодо тварного світу має і Бонавентура (1217/21 - 1274), що є теологом, святим та вчителем церкви у католицькій традиції. У своєму трактаті «Путівник до Бога» він порівнює створіння зі сходами, що ведуть до Бога. Аби людині пізнати власну душу, спочатку доведеться пізнати те, що знаходиться поза нею. Одне з трьох основних начал душі звернене до зовнішніх тіл, тому за допомогою відчуттів вона в змозі пізнати їх. «Сліпий той, хто не бачить, скільки блиску в сотворених речах. Глухий той, кого такий крик не примушує прокинутися. Німий той, кого увесь цей сотворений світ не примушує восхваляти Бога» [6]. Бонавентура вбачає Бога в кожному прояві сотвореного світу. Він відмічає Божу мудрість, що змогла створити світ із нічого. Автора вражає живе різноманіття форм та кольорів, наповнення силою різного роду, що проявляється в унікальній діяльності, притаманній кожному створеному тілу. Теолог описує красу найпростіших речей, каміння, металів, мінералів, небесних тіл, рослин та тварин. Так, поступово, від простого до складного наростає возвеличення Бога. Бонавентура переконаний, якщо любити природу, вбачати в ній руку Творця,

це буде позитивно впливати на життя людини. Якщо навпаки, ігнорувати творіння та закладений в ньому глибокий сенс, то увесь світ буде налаштований проти такої людини.

Також варто зауважити про внесок Майстера Екгарта (бл. 1260 - бл. 1328), містика, що у спостереженнях за природою бачив у створінні перше одкровення. Мислитель розумів кожне творіння як книгу, де міститься відбиття Бога. Таким чином, якщо людина вміє читати, вона не потребує посередництва проповіді. Причиною цього є те, що усе в світі походить та виходить із Отця. Початково всі образи нині створеного знаходилися в Богові. Звідси виходить розуміння про спільну божественність для всієї різноманітності створінь. «Якщо вони рівні в часі, то ще більшої рівності вони досягають у вічності» [3, с. 234]. Важлива роль людини полягає в тому, щоб об'єднати все, одухотворити та привести до Бога. Якщо людина побачить природу божественним поглядом, має встановитися вселенський баланс.

Кілька згадок на тему природи віднаходимо також у фламандського містика Яна ван Рейсбрука (1293-1381). Він, як і його попередник Фома Аквінський (1225-1274) у «Сумі теологій» пише, що в майбутньому воскресне світ у всій своїй повноті. Це відбудеться для того, аби він відповідав людині у її новому стані. Однак, автор розглядає таку якісну зміну загально і не приділяє уваги окремим організмам. Ж. Бастер із цього приводу зауважує, що природа тут постає «як певна декорація, що необхідна людині через її привабливість та корисність» [Там само, с. 235]. Про відповідальність за довкілля говорити поки не доводиться, хоча й знаходиться місце співчуттю до живого.

Епоха Відродження виокремилася індивідуалізмом та антропоцентризмом. Наука встановлювала принцип вивчення та панування над природою. Тварини вважалися нерозумними, значно нижчими за людей. У цей час відбувається перехід до остаточної писемної комунікації, поштовхом до якого став розвиток книгодрукування. Відбувається всебічне

відчуження від природи. Однак, у XV столітті знаходиться місце для співчуття доквілю. Відтак, учениця Франциска Ассізького, кларисинка д'Арколетта де Корбі спілкувалася з тваринами та розділяла з ними трапезу. Катерина із Жен зі скорботою та вразливістю ставилася до нищення звірів та рослин. Джульєнна з Норвіча відчувала безмежну любов до природи та вірила у відновлення гармонії.

У XVI столітті їхніми наступниками стали чоловіки. Учень Франциска Ассізького, капуцин Серафим де Монтегранаро повертав риб назад до водоймища після риболовлі. А от домініканець Мартін де Перес розмовляв із тваринами, лікував та доглядав їх.

Відомий філософ Мішель де Монтень (1533-1592) у своїй праці також знаходить місце роздумам про екологію. Він переконаний, що релігія вчить милосердю по відношенню до тварин. Йому було важко дивитися на знущання над тваринами під час мисливства, тому він завжди відпускав їх на волю. Мислитель переконаний, що вияв жорстокості «по відношенню до тварин свідчить про природну схильність до жорстокості» взагалі [Там само, с. 243].

Той факт, що люди та звірі живуть в одному світі і однаково служать Богу вказує на певну рівність між ними. Бог-Отець поєднує всіх створінь сімейними обов'язками, тому людину не потрібно возвеличувати над іншими створіннями. Хоча інколи людина вважає себе вищою через наявність розуму, це ще не є достатньою підставою. Адже не лише тварини начебто не розуміють людей, але й навпаки, люди не розуміють тварин. М. де Монтень віднаходить багато згадок античних авторів про випадки проявлення розуму у звірів.

Далі мислитель обмовляється про гуманне ставлення до рослин, але вважає, що з тваринами у людей зв'язок все ж таки міцніший.

XVII століття рясніє поезією та прозою про природу. Так, капуцин Марціал з Бриву прославляє всю живу та неживу природу, що розкривається в людині як мікрокосмі. Також Ів Паризький спонукає читачів до

споглядання світу. Він знаходить дивовижними паралелі між будівництвом у мурах та світоустроєм. Жан-Жозеф Сюрєн убачає божественну благість у стихіях та тваринах. Також він переконаний, що святі здатні відчувати співчуття або навіть співстраждання до тварин, оскільки в них є внутрішнє відчуття божественного цілого.

Цікава думка Ангеліуса Сілезіуса, котрий бачить Бога навіть у порошинці. Він наголошує, що до своєї видимої появи все перебувало в Богові і там воно наприкінці знайде своє упокоєння. Наступний представник цього століття, а саме П'єр Беррюль не міг терпіти страждання тварин і прагнув стати вегетаріанцем. Від болю тварина «кричить, скаржиться ... Богу голосом самої природи», наводить його слова Ж. Бастер [Там само, с. 252]. Узагалі тварини наділені інстинктами задля того, аби влаштувати власне життя на славу Божу. Так само і струмки, рослини, птахи безмовно прославляють Бога.

Цікавою постаттю є свята Катері Текаквіта (1656-1680) – представителька корінних народів Америки, що прийняла християнство. Вона є покровителькою навколишнього середовища та екологів, молоді, вигнанців, сиріт та тих, хто переслідується за свою віру. Катері, як і її народ, була дитиною природи. Вона мала тісний зв'язок із навколишнім середовищем, проводила багато часу в лісі, в полі та у саду. «Катері часто ходила до лісув самотності, щоб говорити з Богом і слухати його у своєму серці та в голосі природи» [73]. Також біографи відзначають цікаву деталь, що полягає в специфічному хресті Катері. Молода дівчина зв'язувала дві палички, чим показувала свою простоту та близькість до довкілля. За її віру та діяльність святу названо «Лілією могавків» та «Прекрасною квіткою серед справжніх людей».

Отже, нами розглянуто, що являє собою соціальна комунікація та яким чином вона впливає на формування світогляду протягом історії. На основі аналізу позицій дослідників, робимо висновок, що завдяки сучасному етапу соціальної комунікації, що полягає у використанні електронних засобів

масової інформації, поширення екологічних ідей відбуватиметься ширше та швидше, аніж це здійснювалося до ХХ століття. Однак, попри всі труднощі, представники католицької церкви, починаючи з раннього періоду християнства і дотепер екологічно налаштовані і закликають любити та поважати природу. Їхні настанови та вчення знайшли відображення в сучасній соціальній доктрині католицької церкви.

## ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ ЯК ЧАСТИНА СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Соціальна доктрина католицької церкви – це корпус доктринальних текстів католицької церкви, в якому підіймаються питання соціальної справедливості, соціальної організації та дотичних проблем. Початком організації соціальної доктрини вважається енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» («*Rerum Novarum*», 1891). Про екологічну свідомість мови тут ще не йдеться. Це простежується у словах про те, що людина, хоча й має тварну природу, та все ж вища за звірів через володіння своїм розумом. Саме це дає їй привілей у вигляді влади над природою та її дарами, звідси й право на приватну власність. Людина, робітник «змінює і поліпшує її [природу; землю], настільки зливається з нею, що їх майже не можна розрізнити і розділити» [15]. Спираючись на це положення, проявляється думка, що до довкілля варто ставитися з турботою.

На річницю «*Rerum Novarum*» у 1961 році Папа Іван XXIII випускає свою енцикліку «Мати і наставниця» («*Mater et Magistra*»). Тут уперше звертається увага на проблему перенаселення та нестачі ресурсів. Понтифік пропонує вирішувати це питання шляхом суспільного об'єднання. Таким чином, країни з достатніми ресурсами для проживання мають допомагати країнам біднішим, голодуючим. Також тут уперше Папа звертається не лише до католиків, а до всього світу. Цей фактуказує на високий ступінь занепокоєння та нагальності вирішення.

Поворотним моментом в історії католицької церкви став Другий Ватиканський собор (1962-1965). Він став першим значним кроком у напрямі до осучаснення церкви, долучення її до актуальних проблем суспільства. Принагідно в такому руслі згодом почне розвиватися питання екології на загальноцерковному рівні. До цього часу ним переймалися лише окремі діячі, що не давало широкого відклику мас.

Результатом перемовин на соборі стала Пастирська конституція про церкву у сучасному світі «Радість і надія» («Gaudium et Spes»). У ній мовиться про зміни, котрі несе із собою сучасний науковий склад розуму, технічні досягнення та породжені ними відчуття безмежної свободи та майже божественних можливостей. На цьому ґрунті виникають конфлікти як між окремими людьми, так і між цілими народами. Аби їх попередити, варто жити в справедливості та братерській любові, ставитися з пошаною до людських життів та відчувати панування над довкіллям. Поки останнє розглядається як логічне та правильне. Однак додається, що необхідно боротися із соціальною нерівністю (наприклад, шляхом аграрних реформ), попереджувати війни, що несуть суцільну розруху та виховувати майбутнє покоління в християнських чеснотах.

Т. Рауш указує, що таку ж лінію по відношенню до навколишнього середовища продовжує Папа Павло VI. Наприклад, в енцикліці «Прогрес націй» («Populorum Progressio», 1967) він цитує біблійну тезу про наповнення та владарювання землею [22].

У 1970 році відбувся папський візит до Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН із нагоди двадцять п'ятої річниці її створення. У своїй промові понтифік звернув увагу на проблеми охорони довкілля, що пов'язані із питаннями бідності та голоду, на які спрямована діяльність організації. Він зауважив на тому, що демографічне зростання та прагнення до більш якісних продуктів веде до активного використання природних ресурсів і реалізації нових технічних можливостей. Така комбінація є небезпечною для природного середовища і може призвести до екологічної катастрофи. Папа Павло VI переймається, що вся історія людини та природи може бути знищена, якщо не вжити негайних заходів. Має відбутися докорінна зміна людської поведінки, адже «все зв'язане разом» і кожне втручання людини в природу вносить зміни до її рівноваги [70]. Таким чином, науковий, технічний та економічний прогрес має супроводжуватися моральним прогресом. Однак, досягти цього щабля може бути нелегко,

оскільки «людиназнадобилися тисячоліття, щоб навчитися панувати, “підкорити землю”, але нині потрібно навчитися “панувати над своїм пануванням”»»[Там само].

Послання «Вісімдесята річниця» («*Octogesima Adveniens*», 1971) логічно продовжує занепокоєння Павлом VI охороною довкілля. Він пише, що людина своїми діями спричинила занепад природи. Нині наявні наслідки ніхто не міг передбачити раніше. Більше того, природа вже «не є під контролем людини» [69]. Забруднення та невідворотні втрати вийшли за межі людських можливостей щодо відновлення та створення. Далі у посланні лунає заклик до людського об'єднання та прийняття своєї долі та відповідальності.

У 1972 році понтифік звернувся з посланням з нагоди Конференції ООН з проблем середовища, оточуючого людину. Тут мовиться про питання, що вже піднімалися раніше, як от ризик екологічної катастрофи, амбівалентність науково-технічного прогресу, природна рівновага, нерозривність людського та природного. Також звертається увага на проблему війни як носія розрухи, що рівняється за ступенем загрози життю людини до надмірного використання невідновлюваних природних ресурсів. За приклад для наслідування Павло VI пропонує взяти постать Франциска Ассізького, а змінювати світ на краще запрошує «молоді нації» [71].

Якісно новий етап у формуванні та просуванні екологічного вчення пов'язаний із діяльністю Папи Івана Павла II. Він видав кілька енциклік та послань, що просякнуті турботою про природу. Уже через півроку від початку свого понтифікату він видає енцикліку «Відкупитель людини» («*Redemptor Hominis*», 1979). У ній вказується на небезпеку технічного прогресу, діяльності економічної та військової сфер. Людське творіння починає обертатися проти неї самої та всієї планети. Це проявляється через забруднення довкілля, руйнування внаслідок військових дій та надмірну індустріалізацію. Папа наголошує на тому, що розвиток цивілізації має йти паралельно із розвитком морального, духовного життя. Це

стосується підняття свідомості та гідності людини до рівня, де вона відчуває потребу допомагати нужденним, бути відкритою до ближніх. Завдання «полягає у першості етики над технікою, у приматі особи над речами, у відновленні вищості духу над матерією» [62]. Якщо подібний розвиток буде відбуватися гармонійно, то й ставлення до довкілля буде інакшим. Уперше висловлюється думка про те, що людина не має бути експлуататором природи заради своїх цілей. Вона має стати турботливим господарем для свого створеного, як про це каже Бог. Нині людство почало забувати про це у гонитві за матеріальними благами, за певним авторитетом та владою. Папа Іван Павло II застерігає, що проблеми є і в майбутньому їх буде ще більше. У своїй енцикліці він звертається до людства з відчаєм про те, що у вирі соціального життя людина «не має права стати рабом речей, рабом економічних систем, рабом виробництва, рабом власних виробів» [Там само].

У 1987 році виходить наступна енцикліка, що має назву «Турбота про соціальні речі» («*Sollitudo rei Socialis*»). Тут автор спирається на розуміння космосу як порядку всього створеного. Це думка веде до висновку, що природу варто поважати як рівну собі, адже у кожній частинці є своє покликання на землі. І це не корелюється з бездумним використанням вичерпних ресурсів, неначе людство має їх у своєму підпорядкуванні. Важливо розуміти необхідність планування використання ресурсів, з огляду на майбутнє своє та нащадків. З одного боку, це прагматичне рішення, але є ще й моральна сторона. Вона символічно спирається на заборону першим людям не їсти плоду з дерева пізнання. Іван Павло II показує, що це перший моральний закон і його неможливо було порушити безкарно. Так само і зараз, ставлення до екології зумовлюється як біологічним виживанням, так і моральним чинником.

Продовженням цього заклику є послання з нагоди Всесвітнього дня миру «Мир з Богом Творцем – мир із всім створінням» (1990). Тут екологічна криза змальовується наслідком гріховності людини, її відходженням від небесного плану. Знову піднімається питання моральної відповідальності. У

сучасному світі технічні та наукові відкриття застосовується лише з огляду на їхні переваги, незважаючи на їхню небезпеку. Такі дії відбиваються на атмосфері та озоновому шарі, сприяють вирубці лісів і загальному забрудненню. Понтифік бачить дві найважливіші моральні причини подібних наслідків. По-перше, це неповага до людського життя. Інтереси науки та виробництва ставляться вище за комфортні гідні умови для робітників та цілих народів. Таке бачення є «обмеженим світоглядом» і може призвести до повного знищення довкілля[20, с. 38]. По-друге, через прагнення прогресу відбувається безконтрольне споживання та руйнування тваринного та рослинного світів, природних ресурсів. Також до цього пункту відносяться й генетичні експерименти, створення нових видів, результати яких досі не можна спрогнозувати.

Шлях вирішення екологічної кризи має розташовуватися на державному та міжнародному рівнях, вважає Іван Павло II. Є проблеми, котрі держава може самостійно вирішити внутрішніми наказами, але існують й світові загрози. Наприклад, надмірне накопичення ресурсів або, навпаки, надмірні їхні розтррати. Подібне варто стримувати впровадженням стандартів та норм щодо споживання, а найкраще – вихованням нової солідарності між країнами різного рівня розвитку. Бідні умови життя ведуть до виснаження землі та руйнування ресурсів заради виживання. Допомога таким менш забезпеченим прошаркам людства та пошук балансу на соціальному рівні нададуть змогу призупинити руйнування та спустошення. Важливо, аби кожна людина була включена до проблеми екології. Папа Іван Павло II відчуває нагальність проблеми і звертається як до християн, так і до нерелігійних людей. Оскільки, найважливішим у цій проблемі він бачить почуття відповідальності та прагнення до спільного добробуту.

В енциклопедії «Сотий рік» («Centesimus Annus», 1991) понтифік знову підіймає питання про турботливе господарювання над довкіллям, але робить це більш наполегливо. Він висловлює думку про те, що «в основі бездумного руйнування природнього довкілля лежить помилка антропологічного

характеру» [9]. Іван Павло II переконаний, що людина ставить себе на місце Бога, намагається наново створювати світ. Таке бажання панувати та бути творцем закладено в гріховній природі людини. Воно приховує собою істинне вбачання Бога в кожній створеній речі, котре має виховуватися в кожній християнській сім'ї. Адже саме у сім'ї формується моральний план екологічного мислення.

У 1995 році вийшла наступна енцикліка Івана Павла II під назвою «Євангеліє життя» («*Evangelium Vitae*»). У ній понтифік побіжно звертається до теми екології. Він нагадує, що в Біблії викладено всю повноту відповідальності, котру поклав Бог на людину. Його доручення панувати над створінням не є вираженням повної свободи в розпорядженні ним. Рамки свободи показує символічна заборона їсти плід, порушення якої не може залишитися безкарним. Більше того, «деякі загрози походять від самої природи», що ілюструє Іван Павло II на прикладі біблійної історії про злочин Каїна: «Каїн проклятий Богом, а також землею, яка позбавить його плоду» [64]. Таким чином, природа ніби відповідає людству на його діяльність, що направлена проти неї.

Нині людство почало все більше замислюватися над станом екології через те, що у свідомості широко превалує технологічність та науковість. Довкілля та людське життя повсюдно експлуатується і позбавлене статусу дару від Бога. «Сама природа, від того, щоб бути “mater” (матір'ю), тепер зводиться до “матеріалом”, і піддається всіляким маніпуляціям» [Там само]. Аби змінити хід речей, важливо повернутися до розуміння початкового задуму Бога та місця в ньому людини і довкілля.

Наступним важливим посланням Івана Павла II на тему екології є звернення до конгресу «Довкілля і здоров'я» у 1997 році. Тут понтифік визначає тристоронні відносини між Богом, людиною та природою. Папа формулює тезу про те, що біблійне об'явлення принесло зміни до античного амбівалентного ставлення до космосу. Далі на зміну страху та сліпого шануванню прийшло розуміння світу, котрий було створено з позицій миру

та добра. Тоді як людину поставлено піклуватися та захищати його з позицій духовності. Таким чином, Папа приходить до висновку, що «відносини людини з Богом визначають міжлюдські відносини та її ставлення до навколишнього середовища» [20, с. 61]. Не варто, однак, удаватися до крайнощів і повністю зрівнювати людину з усім оточуючим, аби не впасти в екоцентризм та біоцентризм, що не є притаманним християнському світогляду.

Ще одне послання з нагоди Всесвітнього дня миру у 1999 році описує практичні шляхи подолання екологічної кризи. Іван Павло II пропонує впровадити специфічну освітню програму для нужденних жителів сіл, що надасть знання про взаємозв'язок аграрної культури та шанування природи. Також у промові він позитивно оцінює національні та міжнародні норми щодо екології, котрі поступово знаходять юридичне вираження. Однак, погоджується, що дія лише законів не є достатньою. Для ефективних змін важливо викоринити споживацьке ставлення до довкілля на рівні свідомості кожної людини. Через кілька місяців після цих слів у апостольському листі «Церква в Америці» («Ecclesia in America», 1999) він додає, що мирянам та законодавству варто співпрацювати задля більш дієвого результату.

Серед глобальних питань, які висвітлюються регулярно, також знаходяться локальні проблеми. Такими є забруднення певних місцевих рік, струмків, захист тропічних лісів та всієї «книги природи», екологічний туризм та чорнобильська трагедія [Там само, с. 73].

Цікавим моментом у природоохоронних напрацюваннях Івана Павла II є теза про екологічний союз, що був укладений між Богом та Ноем після потопу. Такий союз означає зв'язок Бога, людини і всього створіння, що містить у собі живу та неживу природу. Сьогодні людство не розуміє сенсу цієї домовленості, тому все більших масштабів займає відчуження від довкілля. Почати вирішення цієї проблеми пропонується з якісної освіти молоді, котра несе на собі відповідальність за майбутнє. Прогнози, що робляться зараз, можуть допомогти встановити рівень та наповнення загроз.

Усі ці знання варто використати на зміни в економічних, політичних, наукових та технічних рішеннях, що згубно впливають на довкілля та людське життя. Усі галузі мають підтримувати, оберігати ту домівку, господарем якої призначено людину.

Варто звернути увагу на місце, де понтифік називає природу людським домом. Такий вжиток вже можна висновувати із самої етимології слова «екологія», де «οἶκος» перекладається як дім, житло. Але також католицька теологія має більш широке пояснення. Щодо цього українська дослідниця Н. Петришин наводить відомості про теологію дому німецького дослідника А. Ауера. За його вченням, увесь світ є людським домом. Таким чином, вивченню підлягають умови, на яких людина в ньому перебуває. Його «не просто дано людині Творцем, а для довготривалої цивілізованої діяльності з розумного використання природного середовища» [21, с. 125].

Про гармонію з домом, із природою Іван Павло II мовив також на загальній аудієнції у 2001 році [65]. Понтифік вказує, що загублений та обіцяний рай може бути одним місцем, якщо людина прийме на себе покладену Богом відповідальність за створіння у правильному розумінні. Під правильним убачається не тотальне панування, а мудре і з любов'ю управління. Також важливим моментом є бік людської екології, що проявляється у вільному доступі до природних ресурсів усіх людей без винятку. У наш час людина тільки починає повертатися до цього усвідомлення, саме тому постає перед Богом деспотом і цим розчаровує його.

У 2002 році Папа Іван Павло II та Константинопольський патріарх Варфоломей спільно підписали «Загальну декларацію з екологічної етики» («Common Declaration on Environmental Ethics»). Глави церков висловили занепокоєння сучасним станом навколишнього середовища, що псується в результаті економічного та технологічного прогресу. Початковою причиною вважається первородний гріх, внаслідок якого була зруйнована гармонія всього створеного, а людина відійшла від всього обов'язку управителя. Аби повернути гармонію, насамперед, варто покаятися та зазнати внутрішніх

духовних змін. Далі через повагу до людини відродиться і повага до довкілля. Тільки за такої умови можливо буде створити культуру, де людина з екологічною свідомістю займає центральне місце серед творіння.

Також у декларації наводяться шість цілей, до яких має прагнути людина на шляху до створення нової свідомості:

1. Замислюватися над майбутнім життям дітей, на яке людство впливає теперішніми своїми рішеннями та діями;
2. Відкритися до нових знань у сфері природи;
3. Користуватися науково-технічними здобутками згідно з внутрішнім цензом, де пріоритетом є благо людства та мета створеного;
4. Не присвоювати собі творіння, не вчиняти щодо нього незворотних процесів;
5. «Визнати різноманітність ситуацій та відповідальності в роботі задля кращого світового середовища»;
6. Знаходити компроміси у питаннях використання та змін навколишнього середовища [61].

Досить помітно, що деякі положення розходяться у формулюванні з тими, що наведені у власних працях Папи Івана Павла II. Це пояснюється тим, що позиція Константинопольської православної церкви дещо відрізняється від позиції Католицької церкви, зокрема у питанні творіння. Саме тому декларація є компромісом між двома церквами.

Одним із останніх діянь Папи Івана Павла II стало розпорядження про створення офіційної соціальної доктрини. Таким чином, у 2004 році з'явився «Компендіум соціального вчення Церкви»,десятий розділ якого, під назвою «Охорона довкілля», повністю присвячений екологічному вченню. Уже перша частина розділу вказує на місця з Біблії, де прописані відносини людини та природи. Насамперед, пишеться про те, що довкілля є обов'язковим елементом у діалозі між Богом та людиною. Це є наслідком того, що людина відповідальна за природу і не може поставати перед Богом, полишаючи свою відповідальність. Також наступна думка стосується того,

що християнин не має бути рабом речей, він повинен ділитися ними з нужденними, виходячи зі своєї братерської любові. Попри все, природа не постає повністю підкореною людині, вона має й певну самостійність. «Природа, сотворена в Слові, тим самим Словом, яке сталося тілом, примирилася з Богом й умиротворилася» [12,с. 281].Отже, вона не потребує людини, аби стати долученою до перемоги воскресіння.

Друга частина компендіуму присвячена визнанню науково-технічного прогресу.Наводяться його позитивні сторони, що створюють більш комфортні умови життя. Застерігається, що використання результатів науково-технічного прогресу мають бути спрямовані на благо, любов та повагу до людей та довкілля. Також варто розрізняти користування та перетворення природи зі зловживанням і задля її розвитку. Якщо дотримуватися цих рекомендацій, можливо буде уникнути майбутньої шкоди та руйнувань.

У третій частині мова йде про екологічну кризу та її причини. Саме нерозважливе використання та експлуатація ресурсів призвели до невідворотних наслідків, які ми можемо спостерігати сьогодні. Людина відділила себе від середовища свого проживання, а отже і відділилась від Бога. Аби повернутися до цього союзу, варто поважати природу, але не вивищувати її.

Про шляхи виходу із ситуації, що склалася, йдеться в четвертій заключній частині. По-перше, варто почати з поважливого ставлення до всього різноманіття природи. Цьому треба навчати на законодавчому рівні вже зараз і на рівні сімейного виховання в майбутніх поколіннях. Діяти варто не в широкій перспективі, а тут і зараз, оскільки проблеми вимагають негайних рішень. По-друге, у сфері економічних відносин потрібно виділяти витрати, що йтимуть на охорону та збереження максимальної кількості ресурсів. У цьому відношенні варто «поважати цілісністьприроди і її цикли» і бути орієнтованими на них, а не лише на збільшення прибутків [Там само, с.

290]. До цього також додається важливість захисту прав корінних народів, що проживають на своїх територіях і зазнають ризиків з боку урбанізації.

Питання біотехнологій визнається дискусійним і остаточної заборони або прихильності не отримало. Так само і розподіл суспільних благ є дуже складною проблемою, що включає в себе не лише моральний зміст, а ще й економічний та політичний. Ці дві широкі теми пов'язує вказівка діяти на засадах справедливості, людської гідності та поваги до всього створеного.

Наприкінці лунає заклик докорінно змінювати менталітет, виховувати в собі нові екологічні звички та відкривати природу як Боже створіння, що має символічне значення на шляху віруючого.

Наступник Івана Павла II Бенедикт XVI продовжив політику уніфікації та систематизації католицької соціальної доктрини. У своїх напруженнях він детально виклав позицію католицизму щодо викликів глобалізації та суміжних із цією темою питань екології.

До прикладу, першого січня 2007 року на Всесвітній день миру понтифік виголосив промову, де розповів про своє бачення «екології миру» [36]. Бенедикт XVI пов'язує екологію, що відноситься до поняття природи з людською та соціальною екологією. Такий зв'язок означає одночасну повагу до середовища та до людини, що в ньому існує. Наприклад, надмірне видобування ресурсів призводить до збагачення одних регіонів і збідніння інших. Це виявляє несправедливість як до природи, так і до людей. Таким чином, варто намагатися одночасно розвивати науку, техніку та мораль.

Також у тому ж році у листі до Константинопольського патріарха Варфоломея I з нагоди сьомого симпозіуму «Релігія, наука та навколишнє середовище» Бенедикт XVI пише про те, що кордонів у справі екології не існує. Будь-яка діяльність людини «у будь-якому місці чи регіоні може мати наслідки у всьому світі» [38]. Тому розвинені країни не мають права на помилки, що ведуть до забруднення середовища. Вони мають поширювати інформацію щодо екологічно чистих технологій та контролювати власні ринки на предмет використання технологій, що сприяють забрудненню.

У 2009 році Папою Бенедиктом XVI була видана енцикліка, в якій викладено ставлення до сучасних екологічних проблем. Вона має назву «Любов у правді» («Caritas in Veritate»). Природа в ній розкривається як дар Божий, що спонукає людину до розвитку в праці. Однак, застерігається обожнення природи а також, навпаки, надмірна її технологізація. Як приклад останньої є боротьба за енергетичні ресурси, що знищує солідарність на міжнародному рівні. Автор переконаний, що правлячим верхівкам та кожній окремій людині варто визнати наскільки руйнівними по відношенню до екології є певні дії. Наступним кроком має стати направлення коштів на охорону довкілля і допомогу бідним країнам.

У тексті Бенедикт XVI також говорить про важливість зміни ментальності та стилю життя. Він вважає, що зв'язок між екологією та людською свідомістю двосторонній. Так, «кожне порушення солідарності та громадянської дружби спричиняє екологічну шкоду, подібно як зі свого боку деградація середовища викликає незадоволення в суспільних відносинах» [4]. На сьогоднішній день природа є включеною у всі суспільні процеси, що покладає на людство ще більшу відповідальність. А брак знань у населення призводить до нанесення шкоди екології. Так само і військові дії, наприклад, такі як захоплення водних ресурсів, спричиняють неабиякі конфлікти, що становлять загрозу для здоров'я людей та стану навколишнього середовища. Понтифік продовжує називати такі явища поєднанням людської екології та екології довкілля. Він наполягає, що люди мають поважати та цінувати одне одного і тільки тоді вони зможуть відчувати те ж саме до природи. Цьому варто навчити майбутні покоління і обов'язково забезпечити законодавчу підтримку цих положень.

Далі наводиться інформація, котра стосується новітніх технологій. Папа підтримує правильне їхнє використання і вважає за необхідне впровадження їх в аграрній сфері задля максимальної екологічності та відповідності потребам населення, що проживає в країнах, які розвиваються.

Також Бенедикт XVI має поради для сфери економіки. Він убачає три фактори, що мають нашкодити на перегляд та корегування цілей сучасної економіки. Цими факторами є три кризи світового суспільства: екологічна, культурна та моральна.

Наступною важливою згадкою теми екології є послання з приводу Всесвітнього дня миру у 2010 році. Тут Бенедикт XVI говорить про наростання екологічної кризи, про феномен екологічних біженців та екологічне здоров'я планети. Причини цього залишаються незмінними, а саме: нерозумне використання ресурсів, нехтування відповідальністю за довкілля, відсутність природоохоронної політики, економіка з ухилом лише на грошовий прибуток.

Папа пропонує звернути увагу на дослідження у сфері екології та всіляко їх підтримувати, адже наука і техніка можуть працювати на благо людства. Що стосується християнського світорозуміння, то йому притаманно вважати причиною будь-яких змін розвиток, а не страх. Тому і засоби масової інформації закликаються до розповсюдження інформації саме з позитивної точки зору. І загалом, понтифік переконаний, що кожна людина повинна діяти та спонукати інших до дії відносно тих можливостей, якими вона володіє.

Бенедикт XVI також вказує, що багато людей віднаходять мир у єднанні з природою: «підключись про творіння, ми констатуємо, що Бог, через творіння, підключається про нас» [5]. Попри все, папа вірить у досягнення гармонійного суспільства і закликає долучатися кожного до його створення.

Також у цьому році Папа Римський виголосив промову до дипломатичного корпусу, де поміж усього звучали питання охорони довкілля. Перше, на що варто звернути увагу, це поставлений акцент на моральнісному боці проблеми. Бенедикт XVI побоюється, що захист природи може розглядатися лише в естетичному аспекті, що знецінює її як виразника Божого «плану любові та істини» [34].

Лейтмотивом промови є вплив стихійних лих, насилля, проявів тероризму та виробництва зброї на життя людей та стан середовища. Це комплексна проблема, що потребує великих змін у свідомості та законодавстві. Для її вирішення країни закликаються до солідарності, конструктивного діалогу та взаємної підтримки. Важливою функцією тут наділяються засоби масової інформації, що нині формують навколо себе світську свідомість. Цей інститут має підтримувати ідею екологію людини, не підігрівати протистояння у сфері релігії.

Багато про сучасні технології мовиться у зверненні до папських послів у 2011 році. Бенедикт XVI зазначає, що сучасна людина близька до того, аби стати підвладною технологіям. Це може призвести до втрати людяності та сенсу життя. Папа пише наступні слова: «вбачання людської особистості та речей без посилення на трансцендентність вириває людину із землі й істотно збіднює її ідентичність» [32]. Але людина поставлена Богом панувати над природою у позитивному ключі, тобто, аби та процвітала. Отже, вона має панувати й над науковим прогресом. Таким чином, і люди, і природа зможуть отримувати користь від новітніх технологій.

Наступною важливою промовою у природоохоронній сфері в 2011 році стало звернення до студентів. Папа Бенедикт XVI наголошує на важливості виховання та освіти як основи гарного майбутнього. Він прагне до закладення нового відповідального ставлення до творення. Також цікавим моментом є згадка про сучасний підхід до викладання еволюції в школах. Понтифік зауважує, що насправді, вона все творіння «не є плодом сліпої та ірраціональної еволюції. Швидше ця еволюція відображає творчу волю Творця та його красу та добро» [33]. Якщо молодь буде усвідомлювати цю істину, в неї буде змога пізнати глибше себе через творіння. І потім втілити з повагою до середовища набуті знання в майбутній професії. Бенедикт XVI хоче, аби молоде покоління зростало «співучасниками», Бога, а також «хранителями життя і Творіння» [Там само].

У 2013 році Папа виголосив проповідь, де торкнувся теми творіння з посиланням на текст Біблії. Він нагадав про те, що Бог створив увесь світ і тому останній є місцем, де ми можемо пізнати Божі любов, красу, добро та всемогутність. Існує певний план світу і задля його розгортання люди повинні пам'ятати, що все творіння – це дар від Бога. Початково символ райського саду вказував на те, що це місце, котре захищає та підтримує людину. Тому варто у відповідь берегти його, ставитися із повагою, розвивати, відповідно до «його ритмів та логіці згідно з Божим планом»[35]. Окрім того, сама людина була створена із землі, пилу, що вирівнює її статус поряд із власне землею. Також цей факт є нагадуванням про рівність між людьми, адже будь-яка диференціація, наприклад соціальна або расова, є історичним нашаруванням. Символічно із цим пов'язаний образ змія, що спокусив перших людей. Після контакту з ним сад став місцем експлуатації та грабунку, а люди замкнулися на собі. Бенедикт XVI прагне нагадати, що людина – це духовна та соціальна істота: «ніхто не може жити виключно для себе і від себе; ми приймаємо життя від інших, і не тільки в момент народження, а й кожен день. Бути людиною – це стосунки: я сам лише в "тобі" і через "тебе" у стосунках любові з "ти" Бога та "ти" інших»[Там само]. Варто повернутися до цього стану та почати плекати свій світ.

Відтак, Папа Бенедикт XVI, як і його попередник, переймався проблемами охорони природи. Згаданими публікаціями та виступами не обмежується все екологічне вчення понтифіка. Наприклад, можна навести промови на щорічний день миру, особливо 2008 року, а також звернення до правління Федеративної Республіки Німеччини під час візиту до Бундестагу у 2011 році. У текстах завжди підкреслюється важливість об'єднання сил країн задля допомоги середовищу та одне одному. Наголошується на важливості правильного виховання підростаючого покоління у дусі поваги до природи. Першопочатковим завданням ставиться мир між людьми, котрий має змогу потягнути за собою позитивні зміни в світі.

Продовжує природоохоронну діяльність і сучасний Папа Франциск. Під час своєї інтронізації 19 березня 2013 року Франциск підняв питання навколишнього середовища. Він закликав усе людство, а не лише християн, захищати творіння, як Йосип захищав Марію та Ісуса. Лунає попередження, що турбота про природу та одне одного йдуть від внутрішнього наповнення людини, тому варто культивувати добро, ніжність та позитивні наміри. За прикладом Йосипа, котрий постає в Писанні доброю людиною, а водночас і сильною та працелюбною. Хоча ніжність може здатися проявом слабкості духу, але вона є «швидше ознакою сили духу і здатності до турботи, до співчуття, до справжньої відкритості до інших, до любові. Ми не повинні боятися добра, ніжності!» [51].

У цьому ж році з нагоди Всесвітнього дня охорони довкілля Папа Франциск мовив про покладену відповідальність на людину та про культуру викидів. Згадувалося також про слова Бенедикта XVI про те, що існує певний темп та логіка у функціонуванні природи. Відтак, задачею, що покладена Богом людині є доглядати, обробляти та берегти навколишнє середовище, згідно з його власним ритмом. Із екологією навколишнього середовища тісно пов'язана екологія людини, котра в наш час теж знаходиться в кризовому стані. «Ми втрачаємо своє почуття дива, споглядання, прислухання до творіння», таким чином з'являється «культура викидів»[52]. Надмірне споживання та марнотратство, зосередження на прибутку, коли поряд існує голод – це ментальність культури викидів. Принагідно, що не лише природні здобутки підлягають знеціненню, а й людське життя. Нормальними починають вважатися переймання за технології та прибуток і нечутливість до чужого життя.

На противагу Франциск наводить приклад із дивом примноження хлібів. Він нагадує, що Ісус закликав розділити продукти харчування справедливо, обов'язково забезпечити ними тих, хто потребує цього і нічого не викидати. У цій позиції поєднується екологія людини та екологія навколишнього середовища, а також наявний відхід від культури викидів.

Шляхом до нової ментальності може стати віра. Про це знаходимо в енциклопедії Папи Франциска «Світло віри» («Lumen Fidei», 2013). Без віри людина «втрачає своє місце у Всесвіті, вона відхилена від природи» [50]. Однак, через віру можна пізнати Бога, побачити його діяльність у створеному. Таким чином, через набуту любов до навколишнього середовища прийде розуміння важливості піклування та розвитку його. При цьому важливим є пам'ятати, що розвиток має проходити не з ціллю матеріального збагачення, а через прагнення служіння загальному благу та своєму дому.

За 2014 рік особливо важливими промовами у природоохоронній сфері Папи Франциска є дві. По-перше, це щорічне звернення понтифіка до дипломатичного корпусу [48]. Тут Франциск говорить про марнування та викидання їжі у рамках культури викидів, надмірну експлуатацію земних ресурсів та природні катастрофи як відповідь природи людству. Цю тему він продовжив у наступній промові на загальній аудієнції: «...якщо ми знищимо творіння, творіння знищить нас» [53]. Нехтувати даром Божим, яким є природа, означає відмовитися від його заповіді, а отже прийняти гріх. Однак, важливо не підносити творіння до рівня людини, а тим паче до рівня Бога.

Цікаву думку щодо призначення людини Папа висловлює у 2015 році під час звернення до італійських фермерів [47]. Франциск справедливо зауважує, що людство не може жити без сільськогосподарської діяльності, як постачальника їжі. А також, що така діяльність притаманна лише людині. Однак, важливим є відчувати своє покликання до подібної взаємодії із землею. Оскільки вона є даром Божим, важливим є розуміти символ матері-землі. Тільки через таке ставлення можна говорити про відносини із природою. Звідси також починається і прагнення берегти її, завдавати якнайменше шкоди своєю діяльністю.

Питання взаємозв'язку екології навколишнього середовища та екології людини піднімається у традиційному зверненні до Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН у цьому ж році [43]. Папа Франциск

висловлює занепокоєння, що велика кількість сільськогосподарської продукції використовується для підтримки тваринництва та виробництва біопалива. Це тільки посилює негативний вплив від змін клімату, а також на добробут людей. Через надмірне використання ресурсів, зокрема води, відбувається вимушена міграція. Ще одним наслідком є використання земель глобальними корпораціями, що веде до безробіття фермерів. Понтифік бачить вихід, насамперед, у правильній дієті, аби зменшити попит та скоротити відходи у західній цивілізації. Цю думку від продовжить ще неодноразово у відношенні до посту.

Найгрунтовнішою працею на тему екології в лоні католицької церкви є енцикліка папи Франциска «Хвала тобі» («Laudato Si'», 2015). Тут він об'єднує попередні напрацювання соціальної доктрини і зводить під однією ризикою проблему війни і миру, активну соціальну позицію людей та держав, загальну відповідальність за глобальні проблеми. Папа говорить про людські корені екологічної кризи, що особливо проявляється у зміні клімату та забрудненні навколишнього середовища, на зниженні якості життя. Ці корені, на його думку, розташовані лише в сучасному суспільстві, серед них антропоцентризм, відчуження від природи, парадигма панування над довкіллям.

Понтифік пропонує вирішення означених проблем із точки зору католицизму, екології, економіки та розвитку соціальних інститутів за межами релігійної компоненти. Він звертається не лише до католиків чи християн, а до всіх людей, які розуміють необхідність змін.

Франциск мовить про загальну кризу, що об'єднує в собі екологічний та соціальний аспекти. На його думку, ці два явища нероздільні і вирішені вони можуть бути лише разом. Тут виявляється прагнення до спільності на двох рівнях. По-перше, це єднання та солідарність всіх людей. По-друге, це поєднання підходів та досягнень різних областей людського знання.

В енцикліці зазначається про неефективність сучасних міжнародних організацій і закликається до створення нормативів, які мали би вплив на

міжнародні компанії. Важливим моментом є протидія їхньому втручанню у справи держав, що розвиваються, під прикриттям гуманітарної допомоги.

Також Папа висуває пропозиції щодо змін у стилі життя, котрі сформулюють здоровий тиск на тих, хто володіє політичною, економічною та соціальною владою. Головною метою сучасного громадянського суспільства визначається вплив на правлячі кола з метою прийняття ними відповідальних рішень у сфері екології та соціальної справедливості.

Папа Франциск продовжує наголошувати, що екологічні проблеми пов'язані з надмірним споживанням. Розвинені країни своїми діями ведуть до забруднення води та повітря, що призводить до загибелі великої кількості людей. Він констатує, що зрушення по ліквідації забруднень відбуваються вже після того, як вплив на здоров'я людей став незворотнім.

Усі ці проблеми є включеними в «культуру викидів» [29, с. 21]. Як уже зазначалося, вживання цього терміну стосується власне будь-яких викидів, а також людей, що є соціально незахищеними. Важливо почати протидіяти культурі викидів, тобто скорочувати використання невідновлюваних ресурсів, максимально ефективно їх експлуатувати, екологічно утилізувати або переробляти. Однак, людству потрібен час, аби розвинути свідомість до такого рівня споживання.

Далі в енцикліці підіймається питання клімату як блага. Кліматичні зміни пов'язані не лише з екологією, але й з економікою та політикою. Найважчі наслідки можуть торкнутися країн, що розвиваються. Це пояснюється тим, що люди мешкають у районах, які залежать від клімату. Задля виживання вони мають лише природне середовище, а тому нині збільшується кількість екологічних міграцій у пошуках чистої питної води та харчів.

Франциск багато уваги приділяє незахищеним верствам населення та державам, що розвиваються. Він зазначає, що більшість екологічних проблем відбивається, в першу чергу, на таких регіонах. Для передових країн це не

видається актуальним питанням, тому лунає закликає до більш усвідомленого та цілісного підходу до екології, що має початися на соціальному рівні.

У цьому ж контексті постає і проблематика перенаселення та нестачі ресурсів. Продовжуючи традиційний підхід, Франциск виступає проти обмеження народжуваності згідно з релігійними переконаннями. Він пропонує змінити вектор і звернутися до обмеження споживання, а не до обмеження кількості населення.

Рішення глобальних проблем покладається на інтегральну екологію. Вона передбачає синтез наукових досліджень з відчуттям поваги до людської гідності та праці. Інтегральна екологія розглядається тут у декількох аспектах: культурному, науковому, соціальному та економічному. Також стверджується про важливість принципів соціальної справедливості та справедливості між різними поколіннями.

Зауважуючи про можливі варіанти вирішення глобальних проблем, Франциск пропонує, у першу чергу, форму діалогу в культурних та соціальних відносинах, політичному житті. Також він закликає до співпраці релігію та науку. У спільності вони можуть дати результат, який приведе до блага людства.

Особливо важливим є виховання на рівні сім'ї. Саме тут закладаються основи християнських чеснот, що закладені у вислові «чим менше, тим більше» [Там само, с. 168]. Тобто, вміння насолоджуватися малим та помірність у всьому. Ця істина збереже природу та допоможе відчутти гармонію всередині. Це той зв'язок морального та екологічного, через який можна або гідно господарювати, або лише руйнувати.

Ще однією важливою подією у 2015 році став візит Папи Франциска до Сполучених Штатів Америки, де багато промов стосувалися питань екології. Голова католицької церкви говорив про зміни клімату, культуру викидів та збільшення споживання з появою великих купівельних платформ. Усі сфери життя просякнуті надмірним споживанням: «Споживаємо стосунки, споживаємо дружбу, споживаємо релігію, споживаємо, споживаємо... Якими

б не були витрати чи наслідки» [49]. Люди стають замкненими на собі та переживають відчуження від соціального оточення та від навколишнього середовища. Це завдає шкоду людському суспільству та природі, тому Папа закликає владну верхівку США, представників церкви та мирян до рішучих та нагальних дій.

У посланні з нагоди відзначення сорок дев'ятого Всесвітнього дня миру в 2016 році Франциск мовив про байдужість. Найзагрозливіша байдужість до Бога призводить до байдужості до людства та до всього творіння. Якщо людина відчуває себе творцем, володарем, то вона починає бачити тільки свої права, а не обов'язки. Вона припиняє бачити потреби інших, стає черствою до ближніх, починає експлуатувати та забруднювати навколишнє середовище. Байдужість до довкілля веде до знищення середовища проживання цілих громад, створюючи нові збіднілі прошарки. І навпаки, «забруднення води та повітря, нерозбірлива експлуатація лісів та руйнування природного середовища часто є наслідком байдужості людини до людини, оскільки все взаємопов'язане» [57]. Щоб не потрапити до ситуації глобальної байдужості, варто віднайти в собі милосердя та любов. Виховання в сім'ях, школах, духовних закладах має бути спрямоване на культивування солідарності, що виходить із милосердя. Велике значення також надається засобам масової інформації, що мають здатність формувати світогляд у молоді. Наприкінці відзначається роль благодійних організацій, діяльність яких є протилежністю байдужості.

У 2017 році з нагоди Всесвітнього дня молитви за творіння вийшло спільне звернення Франциска та Константинопольського патріарха Варфоломея [67]. Разом вони вказали на різницю, що постає між описом природи в Біблії як дару і між тим, що з нею відбувається насправді. Лунає заклик ставати співучасниками Бога у збереженні творіння, культивувати простоту та солідарність. Особливим чином голови церков звертаються до чоловіків та жінок, що мають владу у політичній, соціальній та економічній

сферах. Їх запрошують до співпраці у питанні охорони природи та маргіналізованих верств населення.

У січні 2018 року Папа Франциск здійснив подорож до Чилі та Перу. Проблеми захисту навколишнього середовища особливо гостро підіймалися саме в Перу. Тут він говорив про важливість простого способу життя, котрий провадить місцеве населення, а особливо корінні народи. Вони живуть в синтезі із природою, не заважають їй і не забруднюють, чим тільки допомагають довкіллю розвиватися. Також понтифік звертав увагу на збереження Амазонії, її лісів та річок. Оскільки, вона є природним та культурним заповідником і в ній міститься широке біорізноманіття, вона повинна бути захищена від незаконного видобутку природних ресурсів та техногенних забруднень. Також Франциск висловив ніжний заклик любити землю щодо природного заповідника Мадре-де-Діос: «Любіть цю землю... Вдихніть її, прислухайтеся до неї, захоплюйтеся нею. Закохайтесь в цю землю під назвою Мадре-де-Діос, присвятіть себе їй та дбайте про неї і захищайте її. Не використовуйте цю землю як простий одноразовий предмет, а як справжній скарб, яким потрібно насолоджувати, обробляти та доручати своїм дітям» [54].

Ще однією важливою промовою цього року стало звернення з нагоди Всесвітнього дня молитви за творіння[56]. Франциск підійняв питання водних просторів, адже вода є життєво необхідним ресурсом для всіх живих істот. Людина в великій мірі складається з води, житла давніх людей завжди розташовувалися біля водоймищ. Для християн різних конфесій вода має ще й символічне значення, оскільки вона використовується під час таїнства хрещення. Попри таку важливість, Франциск зізнається, що у нинішній ситуації людству не вдалося виконати Боже доручення з догляду за навколишнім середовищем. Моря і океани забруднені пластиком, а питної води не вистачає бідним прошаркам людства, через що їм доводиться шукати нові території для виживання. Потрібні нагальні рішення щодо охорони морських просторів та екосистем. Франциск пропонує змінити систему

контролю та регулювання морських просторів, зважаючи на те, що нині вони є неефективними.

На Міжнародній конференції з нагоди третьої річниці енцикліки «Хвала тобі» Папа Франциск додав, що зараз «існує реальна небезпека, що ми залишимо майбутнім поколінням лише розруху, пустелі та викиди» [44]. Хоча у людства вже є діючі знання та механізми у сфері збереження природи, воно їх не використовує. У цьому відношенні, кожна людина є важливою у своєму вкладі до збереження природи. Так, у посланні на Великий піст голова католицької церкви нагадує, що піст полягає не лише у відмові від надмірного споживання продуктів, а й у зміні ставлення до всього творіння. Він закликає всіх «відвернутися від спокуси “жертви” все, аби задовольнити нашу ненажерливість» [55].

2019 рік відзначився цікавим поворотом у природоохоронній діяльності Папи Франциска. У кінцевому документі Синоду про Амазонію «Амазонія: нові шляхи для церкви та інтегральної екології» («Amazon: New Paths for the Church and for an Integral Ecology») від 26 жовтня та у зверненні до учасників Всесвітнього конгресу міжнародної асоціації з кримінального права від 15 листопада піднімається питання гріха проти екології. «Ми пропонуємо визначити екологічний гріх як дію чи бездіяльність проти Бога, проти свого ближнього, громади та навколишнього середовища. Це гріх проти майбутніх поколінь, і він вчиняється в діях і звичках забруднювати та руйнувати гармонію довкілля. Це правопорушення проти принципів взаємозалежності, і вони руйнують мережі солідарності між істотами та порушують справедливість якчесноту» [75]. Далі у документі пропонується створити окремі служіння, діяльність яких буде направлена на охорону природи на всіх рівнях церкви. Такі організації матимуть на меті вести освітню та пастирську діяльність, просувати енцикліку Папи Франциска «Хвала тобі» та здійснювати догляд за земними та водними територіями.

Також у своїй промові Франциск посилається на документи ООН і вживає термін «екоцид», що розуміє як «втрату, пошкодження чи руйнування

екосистеми певної території, так що її використання мешканцями або може сприйматися як дуже небезпечним» [45]. Серед дій, що можуть бути визначеними як екоцид, є будь-які масштабні забруднення (водних, земних та повітряних просторів), знищення тварин та рослин і загалом діяльність, що може призвести до екологічної катастрофи. На думку понтифіка, саме жага прибутку веде не лише до злочинів проти людини, а й проти довкілля.

Однак, не варто полишати ситуацію невирішеною. Тому в цьому ж році голова католицької церкви спільно з генеральним секретарем ООН Антоніу Гутеррешем виголосили послання, в якому закликали прислухатися до молоді та робити реальні дії щодо екологічного стану планети, зокрема щодо забруднень від викидів [25].

На початку 2020 року вийшло пост-синодальне Апостольське напоумлення Папи Франциска «Кохана Амазонія» («Querida Amazonia»). У розділі під назвою «Екологічна мрія» понтифік пише про унікальну природу цього регіону та важливість її збереження. Річки та лісове різноманіття мають величезне значення не лише для існування амазонської екосистеми, а й всієї планети. Загалом кожен організм, навіть невидимий вносить свій вклад у підтримку гармонії цих територій. Однак, діяльність місцевих та глобальних організацій та підприємств, економічні та політичні проекти підтримують лише інтереси культури споживання та забруднення. Нині й багато місцевих жителів амазонського регіону засвоюють цю культуру. Це призводить до вимирання флори та фауни, надмірного видобутку природних ресурсів та до забруднень. Франциск принагідно зазначає, що видобуток лісоматеріалів не завершується насадженням нових дерев. Натомість, на місці лісу залишається поодинокі рослини або повністю суха земельна ділянка.

Шляхами переходу від споживацького ставлення до Амазонії до ставлення з повагою Папа називає наступні. Варто спиратися на національну владу та створити правову базу захисту екосистем, особливо від глобального бізнесу. Долучати до нових проектів корінний народ, що найкраще знає про

свої інтереси та шляхи розвитку рідної природи. Таким чином, «поєднувати мудрість віків із сучасними технічними знаннями» [58]. Також важливою є освітня компонента для формування нових звичок у населення, що відповідатимуть екологічному стилю життя. На одному з виступів із цього приводу Франциск мовить, що освіта сприяє зміцненню стосунків із Богом, людьми, живим та неживим створінням. А також, що освіта сама по собі є екологічним рухом, адже вона «ставить людину та її потенціал у центр, має на меті привести її до пізнання себе, спільного дому, в якому людина живе...» [46].

У непростій ситуації, що переживає світ під час пандемії Папа Франциск всіяко підтримує свою паству. Кожного дня відбувається трансляція меси на різні теми, аби кожен бажаючий міг приєднатися до молитви. Також глава католицької церкви дає розлогі інтерв'ю, що показують його позицію щодо ситуації, що склалася. Відтак, в інтерв'ю для щотижневого міжнародного католицького видання «TheTablet» понтифік поміж усього торкнувся проблеми екології. Він процитував іспанську приказку, що, на його думку, зображає теперішній стан речей: «Бог завжди прощає, ми іноді прощаємо, але природа ніколи не прощає»[60]. Франциск переконаний, що останні події, а серед них танення льодовиків та пожежа в Австралії, є відповіддю природи на людські дії щодо неї.

Цей «час великої невизначеності», кризовий стан є можливістю почати змінювати життя[Там само]. Варто навчитися споглядати природу і зменшити темпи споживання та виробництва. У цьому полягає перетворення, котре вже розпочалося, однак важливим є не повертатися до минулих звичок. Кожна людина зараз може внести свій невеликий, але вагомий вклад до загального блага. «Поки ситуація не є доброю і планета страждає, вікно можливостей залишається відкритим. У нас ще є час. Давайте не допустимо, аби воно зачинилося»[59].

Отже, з плином часу католицьке соціальне вчення на тему екології все стрімкіше розвивається. За часів понтифікату Лева XIII, Івана XXIII, Павла

VI, Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска проблеми охорони довкілля постали особливо гостро. Особливо відзначилися своєю практичною діяльністю та теоретичними напрацюваннями у сфері захисту довкілля останні три папи. Завдяки їхній праці католицька доктрина пройшла шлях від несміливих заяв про важливість творіння окремо від людини до масштабних екологічних кампаній по всьому світу.

## ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПРИРОДООХОРОННІЙ СФЕРІ

Сучасні широкі теоретичні напрацювання католицької церкви у природоохоронній сфері вплинули на популяризацію практичної її сторони. Мова йде про екологічну діяльність в межах організацій, що відчують свою приналежність до католицтва. Поняття екологічної діяльності тісно пов'язане з поняттями екологічних відносин, екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного знання і екологічної освіти та виховання.

Перш за все, варто визначити, що розуміється під екологічною діяльністю. О. Рогова наводить слова відомого дослідника А. Урсула про те, що екологічна діяльність «включає в себе всі види і форми діяльності людей, пов'язані з раціональним рішенням екологічної проблеми, екологізацією суспільного виробництва і всієї соціальної діяльності» [23]. Функціональне наповнення цієї діяльності полягає в підтримці паралельного розвитку соціуму та довкілля. Важливим аспектом є те, природа має обмеження у вигляді вичерпності ресурсів, що встановлює рамки діяльності людини.

На екологічну діяльність відносно суспільства та довкілля покладаються різні завдання. Так, на життя соціуму екологічна діяльність впливає через правове та економічне регулювання, екологічну освіту. Окремо екологія людини включає завдання зі створення умов гідного життя, праці сучасного та майбутнього поколінь. На існування ж довкілля впливає його захист та відновлення, оптимізація, дослідження та прогнозування можливих змін.

О. Афанасьєва під екологічною діяльністю у вузькому сенсі вживає діяльність із захисту природи, де людина вкладає свої набуті раніше знання та навички. Якщо розглядати екологічну діяльність в широкому сенсі, то це потреба «людини в перетворенні, розвитку як самої себе з точки зору моральності, духовності, так і своєї поведінки, що характеризується гармонійним відношенням до природи і суспільства» [1]. Таким чином,

людина створює сферу взаємовпливу, екологічну культуру, де вона впливає на довкілля, а довкілля впливає на неї. У ході людини постає одночасно об'єктом та суб'єктом екологічної діяльності, оскільки «замінює природні зв'язки на соціокультурні, чим робить їх об'єктом впливу» [Там само].

Екологічну діяльність детермінують відносини, що розвиваються в полі людина – суспільство – навколишнє середовище. До теперішнього часу вони знаходяться на рівні експлуатації природи, що призводить до серії криз. Виходу із цього стану має сприяти екологічна освіта, що є складовою екологічної діяльності. О. Афанасьєва визначає три її компоненти, що ведуть до формування екологічної свідомості: знання про довкілля, соціально-екологічний досвід, практична діяльність.

Формулювання поняття екологічної свідомості також подають А. Ашхамаф. Він підкреслює, що «це універсальний тип суспільної свідомості, який є світоглядною системою поглядів на сферу суспільної та індивідуальної свідомості, що пов'язана з відображенням природи як частини буття» [2]. Це поєднання досвідних установок людини, що виражаються на її відносинах із природою.

Специфіку екологічної діяльності через відносини між людським суспільством та природою визначає С. Крапивенський. Дослідник зазначає, що екологічна діяльність виникає через потребу постійної взаємодії і спрямована на підтримку рівноваги. Така діяльність завжди провадиться на засадах суспільних відносин, технологічного та кадрового потенціалу. «Соціально-екологічні відносини виступають як передумова, умова і одночасно як результат, продукт екологічної діяльності, тобто, детермінуючи цю діяльність, вони об'єктивно складаються і постійно відтворюються в ній» [13]. Якщо такі відносини не збігаються з ходом екологічної діяльності, з'являється необхідність їхньої трансформації. Також важливим є те, що мета та результат діяльності можуть не збігатися, що призводить до підриву екології та, навіть, всієї системи взаємовпливу.

Український дослідник І. Ліпич характеризує екологічну діяльність як таку, що стосується всіх сфер життя і налагоджує відносини між суспільством та навколишнім середовищем. А також вона «являє собою таку екологічно направлену активність, яка є здатною до кардинального вдосконалення і якісної зміни екологічних програм, до постійного перепрограмування всіх видів людської діяльності, направлених на духовно-практичне освоєння оточуючого середовища» [16]. Екологічна діяльність органічно включена до екологічної культури, котра постає суспільним механізмом регулювання спільного розвитку природи та соціуму і веде до їхнього гармонійного співіснування.

У праці В. Табуркіна та М. Дороніної визначено, що екологічна діяльність пов'язана із колективною діяльністю. Таким чином, «така діяльність в системі “суспільство - природа” обумовлена програмами, що постійно змінюються й котрі передаються за допомогою соціокультурних кодів» [26]. Екологічна діяльність вміщує в себе будь-яку діяльність, що має на меті вивчення, обробку та трансформацію природного середовища. Вона також є наслідком наявного в суспільстві ставлення до екології, тобто екологічних відносин, що є різновидом суспільних відносин. Розвиток відносин у соціумі тягне за собою й покращення ставлення до природи. Важливими складовими за такого розвитку є науковий прогрес у сфері екології, виховання нових екологічних якостей у людях та подолання екологічної кризи.

За словами дослідників, екологічна діяльність впливає на розвиток екологічного знання, екологічної свідомості та в результаті екологічної культури. Екологічне знання має синтетичний характер, воно формується внаслідок накопичення суспільством практичного та теоретичного досвіду. Екологічна свідомість є поєднанням екологічних відносин, знання та діяльності і відображає повноту взаємодії між людиною, суспільством та природним довкіллям. Таким чином, екологічна культура являє собою

підсумок всього існування людини поряд із природою, з центром в екологічній діяльності.

Вітчизняна дослідниця І. Фенно визначає відношення людини до природи з ухилом до соціального як екологію людини. У цьому відношенні, складовими екологічної діяльності проголошуються будь-які прояви екологічної та соціальної діяльності, що направлені на взаємодію із довкіллям. Екологічна діяльність може мати вигляд матеріальної та теоретичної. Матеріальний прояв виявляє себе у практичних діях, що пов'язані із покращенням стану довкілля. Теоретична сторона направлена на будівництво екологічної культури та екологічної освіти. Тут суб'єктом виступає соціум та його представники, що провадять екологічну діяльність[27].

Отже, визначено, що становить собою екологічна діяльність, котрою займаються сучасні природоохоронні організації. Поява таких утворень у лоні католицизму пов'язується із 1980-ми роками, коли відбувалася активна співпраця із науковими центрами та природоохоронними організаціями. «Діяльність більшості з них тісно пов'язана зі світовим релігійно-екологічним рухом в рамках глобальних екуменічних проєктів», повідомляє Лукіна Є. А. [17, с. 121].

Велика кількість організацій та проєктів з питань екології потребує їхнього розрізнення. За І. Фенно їх варто поділяти за рівнями, а саме на міжнародний, регіональний та місцевий. Так, міжнародний рівень характеризується екологічною діяльністю церков, «що або об'єднані в міжнародну організацію з метою захисту навколишнього середовища, або належать до екологічного проєкту певної міжнародної організації» [28, с. 99]. Регіональний рівень визначається направленням практичної діяльності лише на певний регіон, а місцевий рівень означає зосередження природоохоронних сил у певній громаді або церкві.

У цьому відношенні варто зазначити, що створення природоохоронних організацій теж може ініціюватися на різних рівнях. По-перше, це можуть

бути міжконфесійні об'єднання, котрі залучають до себе представників різних релігійних напрямів на місцевому, регіональному або міжнародному рівнях. По-друге, це ті ініціативи, що надходять від церкви громаді. Тут виокремлюємо директиву власне голови католицької церкви та місцеву централізовану діяльність у сфері екології. По-третє, об'єднання прихожан на волонтерських основах.

Далі буде розглянуто вісім природохоронних організацій, що репрезентують різні рівні поширення.

1. Екологічний рух св. Франциска Ассізького (Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu, REFA) – польська екологічна католицька організація, що створена у 1981 році як відповідь на визнання у 1979 році Франциска Ассізького покровителем екологів.

Засновником руху є професор Польської академії наук Збігнев Вержбіцький. На теперішній час представництво руху розташовується у кількох великих містах Польщі. Його діяльність зосереджена в гаслі «сучасний та євангельський приклад піклування про життя природи» [72]. Основними напрямками є вивчення та поширення екологічного вчення католицької церкви, популяризація простого способу життя, що включає питання органічного землеробства, енергозбереження та посту. Відповідно, підготовлено багато навчальних та літургійних матеріалів, лекції проходять у школах та на відкритих зустрічах. Також семінари проводяться в національних парках, де поєднуються із природознавчими практичними навчаннями.

Із 2015 року щорічно з п'ятнадцятого вересня по п'ятнадцяте жовтня організацією проводиться акція Час створення, під час якої проводяться молитви та зустрічі по всій країні. Також дев'ятого вересня 2017 року відбулась екуменічна молитва за творіння у місті Плоцьк. До неї долучилися представники католицької, православної, євангельської та маріавітської церков. Подібні заходи є слідуванням настанові папи Франциска, котрий

встановив перше вересня Всесвітнім днем молитви про захист Божого творіння.

Серед інших ініціатив Екологічного руху св. Франциска Ассізького варто виділити наступні:

а) «Сади святого Франциска» – проект, що спрямований на збереження існуючих садів та насадження нових. Він закликає громаду до екологічного землеробства та споживання, що стосується питань проектування, композиції та вирощування рослин.

б) «Полюбіть свою землю!» – освітня програма екологічно-етичного спрямування. Створена програма у відповідь на звинувачення християнського вчення у надмірній експлуатації природи. У її рамках відбувається проведення семінарів, де наголошується на екологічних цінностях. Також окремими пунктами можна виділити заклики до посту, що регулює проблему надмірного споживання; до пішого паломництва, що благотворно впливає на здоров'я людини та зменшує кількість викидів; до свідомого використання паперу, наприклад, надання переваги вторинній сировині. Лунають прохання до громади, релігійних та нерелігійних установ щодо дій із покращення повітря в містах. Окремо виділяється важливість збереження ландшафту та лісів, яким загрожує надмірне вирубування, їзда на позашляховиках заради розваги.

в) Охорона клімату. Під час проведення у 2015 році Конференції ООН з клімату в Парижі, францисканці з усього світу зібралися там же разом до молитви, посту та добродійної діяльності. Серед них були і представники польського екологічного руху.

У 2018 році в Польщі проходив перший Кліматичний табір, що був організований групою активістів та запрошував людей різних соціальних станів та віросповідання. На одному із семінарів у ході діяльності табору виступили члени REFA з темою інтегральної екології, котру висвітлив у своїй енциклопедії «Похвала тобі» папа римський Франциск. Результатом

проведення табору стало те, що його учасники ініціювали польський кліматичний рух.

Також на своєму сайті «Свято створення» («Święto Stworzenia») організація публікує статті, що стосуються змін клімату, їхнього попередження та ставлення до цього питання католицької церкви. Повідомляється про те, що світове тваринництво є причиною викидів метану та азоту в розмірі від одного до кількох десятків відсотків від глобальних викидів. Це призводить до зміни кліматичних умов і найбільше їхній вплив відчувають бідні країни. Вони зазнають ураганів, повені або, навпаки, аномальної засухи. Допомогти призупинити різкі зміни клімату може кожен шляхом простого образу життя. Важливо дотримуватися посту, зменшити кількість споживання їжі, речей та природних ресурсів, купувати місцеві товари, щоб зменшити затрати ресурсів на їхнє перевезення, використовувати громадський транспорт.

г) Проект «Карта християнських еко-ініціатив» має на меті збір інформації щодо будь-якої екологічної діяльності, що провадиться польськими релігійними інституціями. Така діяльність включає в себе освітню, душпастирську та матеріальну, наприклад, будівництво очисних споруд або установка сонячних батарей. Зібрані матеріали широко розповсюджується на платформах REFA, також залучаються до співпраці різні представники засобів масової інформації.

г) «Природа міста» – освітній проект, що знайшов втілення у місті Краків та його околицях. Він спрямований на людей будь-якого віку, а особливо на сім'ї, оскільки вони є базовим інститутом, де відбувається становлення майбутнього покоління.

Учасники екологічного руху переконані у терапевтичній функції природи. Вони спираються на праці Т. Крістофера «Зелена година» та Р. Лоува «Остання дитина в лісі», де автори розмірковують про важливість контакту із природою. Так, Т. Крістофер пише, що для психофізичного та інтелектуального розвитку важливо проводити хоча б одну годину у

спілкуванні з природою. Це може бути дикий ліс або міський парк, пустир або водні простори. Якщо ж не проводити таких щоденних акцій, може проявити себе «синдром дефіциту природи» або навіть страх природного середовища, про що повідомляє Р. Лоув[Там само]. Сучасні умови замикають дітей в житлових приміщеннях, а тому вони віддаляються від природи, не розуміють її та починають боятися її проявів. У майбутньому це може погано вплинути на екологію. Саме тому, заходи, що передбачені проектом «Природа міста», спрямовані на відновлення спілкування з природою, що знаходиться поруч із місцем проживання. Таким чином, організовано конференцію щодо міської природи Кракова, фотоконкурс, видано путівник «Приручаємо природу міста та околиць», проведено п'ятнадцять сімейних навчальних прогулянок та тридцять польових занять для дітей з дитячих садків та молодшої школи.

д) Школа інтегральної екології REFA була створена, аби підготувати християн до дій, спрямованих на захист навколишнього середовища. Вона існує в очній та онлайн формах навчання. На заняттях студенти навчаються «як перебудувати духовне, соціальне та економічне життя для подолання наростаючої соціально-екологічної кризи» [Там само]. Це відбувається шляхом проходження чотирьох тематичних блоків, що висвітлюють питання глобальної екологічної кризи, щоденних ритуалів за доглядом за навколишнім середовищем, екологічного вчення католицької церкви, а також містять вказівки та поради щодо становлення лідером інтегральної екології.

2. Католицька агенція із закордонного розвитку (Catholic Agency For Overseas Development, CAFOD) – офіційна міжнародна організація Католицької Церкви в Англії та Уельсі, що надає благодійну допомогу понад тридцяти країнам Африки, Азії, Латинської Америки, Близького Сходу та Східної Європи. CAFOD знаходиться під управлінням Католицької Єпископської Конференції Англії та Уельсу, а також є їхнім представником у міжнародній мережі Карітас.

Ідейним підґрунтям агенції стала подія одинадцятого березня 1960 року, коли Національною радою католицьких жінок (National Board of Catholic Women) було організовано День сімейного посту задля благодійного збору коштів для карибського медичного центру матері та дитини. У 1962 році вже було офіційно зареєстровано організацію, що продовжила надавати практичну допомогу тим, хто її потребує.

Нині агенція підтримує зв'язки із сотнями місцевих партнерів. Програми та проекти, що впроваджуються, зосереджені на ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та екологічних загроз, на розвитку бідних та маргінальних районів. Це забезпечує громадам ресурси для виживання, освіти та охорони здоров'я. Також освітні проекти спрямовані на поширення інформації щодо проблем бідності та несправедливості, їхніх глобальних масштабів. Важливим аспектом діяльності є те, що до співпраці залучаються організації та волонтери будь-якого віросповідання або такі, що не сповідують жодну релігію.

Щодо питання екології, організація займається дослідженнями та практичними проектами у проблемному полі змін клімату, що впливають на бідні регіони планети. «Будинки, продукти харчування та здатність людей заробляти на життя знищуються кліматичною кризою та забрудненням нашої землі, океанів та лісів» [39].

Організацією проводяться спільні молитви, лекції, заходи, зустрічі зі впливовими людьми, заохочується молодь до створення команд з поширення інформації щодо змін клімату всередині громади. Також агенція та її прихильники долучаються до створення і просування петицій, проводять аудієнції із членами парламенту, беруть участь у мітингах та маршах. Прикладом є підписання у 2015 році Паризької угоди в рамках Рамкової конвенції ООН щодо змін клімату. Тоді члени Католицької агенції із закордонного розвитку залучилися до поширення знань про вплив кліматичних змін на життя. Це привело до того, що понад сорок тисяч осіб у Великій Британії підписали глобальну католицьку петицію із закликом до дій

на паризьких переговорах щодо змін клімату. Громадський тиск посприяв підписанню угоди, що має привести до зменшення вуглецевого сліду та утримання підвищення середньої світової температури до 2°C. На меті – спрямовувати її до 1,5°C.

Католицька агенція із закордонного розвитку долучається до вирішення питань кліматичних змін в рамках глобальних мереж, серед яких CIDSE, Caritas International та the Global Catholic Climate Movement.

3. Організація Католицьке піклування про Землю в Австралії (Catholic Earthcare Australia) засноване у 2002 році Австралійською конференцією католицьких єпископів (Australian Catholic Bishops Conference) і є підрозділом з природоохорони у Єпископській комісії з питань соціальної справедливості, місії та служби Католицької церкви в Австралії. Своєю місією організація визначила сприяння поширенню розуміння важливості та священності створіння, його захисту заради майбутніх поколінь.

На сьогодні організація сформувала та розвиває національну мережу, що боротиметься за збереження довкілля та соціальну справедливість. До співпраці запрошується молодь, котра хоче діяти та бути почутою. Мережа вже брала участь у мітингах з питань клімату в Сіднеї у 2019 році та допомогла створити молодіжній громаді «саміт щодо клімату та навколишнього середовища» [40]. У вересні 2020 року планується проведення зібрання, натхненного енциклікою Папи Франциска «Хвала тобі», на тему екологічного діалогу.

Важливим вектором роботи організації є екологічна освіта, котра проводиться очно та дистанційно. Навчальні матеріали, статті розташовуються на офіційному сайті. Також тут знаходяться покрокові вказівки для проведення аналізу діяльності на екологічність та покращення її.

4. Католицький кліматичний пакт (The Catholic Climate Covenant) – некомерційна організація, що базується у Вашингтоні, США. Створена у 2006 році на базі Католицької церкви США за допомоги Конференції католицьких єпископів США (United States Conference of Catholic Bishops).

Також проект підтримують вісімнадцять партнерів, серед яких католицькі служби допомоги, католицькі благодійні організації США, Католицька асоціація охорони здоров'я, громади віруючих католиків та інші національні організації.

Метою створення проголошується догляд за бідними, за постраждалими від кліматичних змін, освітянська місія у сфері екології та практична допомога щодо зменшення вуглецевого сліду та збереження ресурсів.

Нині Католицький кліматичний пакт керує п'ятьма проектами.

а) Проект «Захист» («Advocacy») спрямований на пропаганду поширення інформації у сфері кліматичної політики. Також на цій основі відбувається ініціювання біллів щодо захисту ресурсів та кліматичних змін.

б) «Католицькі кліматичні послани» («Catholic Climate Ambassadors») є освітнім проектом, де лектори спираються на історію католицького вчення про екологію і вносять свій індивідуальний досвід. Таким чином, вони продукують нові ідеї у сфері бережливого ставлення до природи.

в) «Католицькі енергії» («Catholic Energies») є відповіддю на вихід енцикліки папи Франциска «Хвала тобі», де понтифік закликає до зменшення використання ресурсів. Цей проект допомагає невеликим містам, парафіям, школам, закладам охорони здоров'я, організаціям тощо. Він надає знання, досвід та фінанси на розробку та впровадження заходів, що мають на меті зменшити енергоспоживання та вуглецевий слід. Зокрема, на сьогодні діє підготовка проекту щодо побудування найбільшої сонячної електростанції у федеральному окрузі Колумбія.

г) «Команди по опіці над творінням» («Creation Care Teams») – це проект з активного залучення віруючих католиків до відповідальності за кліматичні зміни. Створити команду та стати її очільником може кожен бажаючий, також вікових обмежень учасників немає. Такі групи збираються щонайменше раз на місяць, аби провести освітньо-виховні семінари, свята,

творчі зустрічі, залучити громаду до відмови від пластику або установити сонячні батареї та інше.

г) «Американський католицький проект з клімату» («U. S. Catholic Climate Project») включає в себе, по-перше, освітні програми (курси, лекції), видання літератури, що пов'язана з охороною довкілля, молитовні заходи та літургії на тему екології. По-друге, цей проект впроваджує заходи з висадки дерев та цілих садів, дні вегетаріанства та допомагає організувати прибирання в громаді.

5. Краун Пойнт (Crown Point) – католицький некомерційний екологічний центр, що підтримується за рахунок надходження фінансування від програм, пожертв та небайдужих членів громади. Створений Сестрами-домініканками миру (Dominican Sisters of Peace) у місті Бат, штату Огайо, США.

У 1989 році сестра Міріам Тереза Макгілліс закликала до піклування про цю місцевість. Це стало поштовхом до рішення розробити план щодо підвищення обізнаності про зв'язок духовності та екології. Відтепер сестри припинили використання синтетичних хімічних речовин для підживлення рослин, а також розпочали кілька проектів з відновлення середовища. Наприклад, проект щодо насадження дерев та створення водно-болотних угідь.

Із 1990 року розпочинається робота в освітній сфері. Почали проходити семінари, збиратися навчальні групи. Теми торкалися питань екологічної духовності, органічного землеробства, біорегіоналізму.

У 1997 році на базі центру було створено також ферму, де дотепер вирощуються рослини для регіонального продовольчого банку. Наступного року також розпочалася сільськогосподарська програма, що підтримується громадою.

У 2010 році стало можливим перетворити організацію на некомерційну та вийти за межі фінансування сестрами-домініканками миру.

Нині місією екологічного центру є «продемонструвати практичне застосування екології та поєднати духовність, соціальну справедливість та захист навколишнього середовища» [42]. На це направлені також і освітні програми для дорослих та дітей, які пов'язані з органічним землеробством, підтриманням водно-болотних угідь та простоті у способі життя. Щороку сотні дітей беруть участь у літньому фермерському та науковому таборі, навчальних проектах тощо. Для дорослих є можливість пройти офіційне стажування на овочевій фермі.

Ціллю на майбутнє екологічного центру Краун Пойнт є запровадити ресурсозберігаючі технології у своїй діяльності, а також стати ваговою рольовою моделлю органічного та екологічного служіння на базі сталості, справедливості, духовності та общинності.

6. Національна релігійна коаліція опіки над творінням (National Religious Coalition on Creation Care) – некомерційна міжконфесійна організація, що створена у США у 1999 році. До об'єднання входять представники іудаїзму та християни православного, католицького, протестантського та євангельського напрямів.

Коаліція формулює чотири головні постулати, на котрі спирається під час своєї діяльності: усвідомлення людської відповідальності перед Богом за турботу про планету; аналіз правильності дій по відношенню до Бога; створення духовно-релігійної основи задля формування стійкого і справедливого суспільства; знайти шляхи перетворення суспільного ставлення до природи задля інтеграції до екосистеми планети.

Від початку метою створення організації є збереження та захист лісів. Поступово з ходом діяльності кількість завдань розширилися. Нині вони включають у себе захист зникаючих видів, збереження дикої природи, акції щодо захисту гірських масивів від відкритого розроблення родовищ та захист національних парків від комерційного втручання. Усього існує шість напрямів, пов'язаних із вищезазначеними темами.

а) Загальний напрям «Клімат» містить у собі підпроект, що має назву Релігійна кампанія за чисту енергію/воду (A Religious Campaign for Clean Energy/Water). Мета – продемонструвати релігійним організаціям, що вони здатні сприяти використанню чистих відновлюваних джерел енергії. Це видається можливим через переконання про те, що зміни клімату є моральним питанням. «Здатність боротися зі змінами клімату вимагає зміни серця та поведінки як кожної окремої людини, так і цілого суспільства» [68]. І оскільки релігійні організації можуть впливати на моральність людини, навчати тому, що питання екології є важливим, вони так само повинні пропонувати рішення для збереження та захисту довкілля.

Стратегія кампанії спирається на залучення релігійних лідерів та активістів, які занепокоєні зміною клімату або певним іншим проявом екологічної кризи, та на заохочення їх просувати та демонструвати важливість використання чистої енергії. У плані також вплинути на державну політику.

На сьогодні кампанія діє в трьох штатах: Меріленд, Північна Кароліна та Коннектикут. Також планується розширити вплив за межі США на інші країни.

Варто додати, що через напрям «Клімат» об'єднання опікується ще однією ініціативою, щодо висадження десяти мільярдів дерев у Пакистані задля повернення балансу у швидкій зміні кліматичних умов.

б) Екологічний напрям «Енергія» покликаний до пропагування використання відновлюваної енергії. Він підтримується тридцятьма шістьма громадянськими організаціями.

в) У 2000 році коаліцією видано Декларацію про збереження лісу для XXI століття (A Declaration on Forest Conservation For the 21st Century) в рамках Релігійної кампанії зі збереження лісу (The Religious Campaign for Forest Conservation), що репрезентує напрям «Ліси».

2016 рік відзначився допомогою з відновлення тропічних лісів у Гватемалі. Діяльність має практичну та навчально-виховну функцію.

Практичний аспект зосереджений на захисті земель, що були колись тропічними лісами, засадженні нових дерев а також підтримання їхнього майбутнього існування. Навчально-виховний аспект полягає в тому, що до діяльності залучаються викладачі шкіл, котрі пояснюють важливість збереження лісів для учнів, які свою чергу передають набуті знання своїм батькам. Таким чином, уся громада стає причетною до відновлення насаджень. Часткове керівництво над кампанією та прийняття нагальних рішень також доручено місцевим жителям, здебільшого молоді. Такий крок спрямований на практичне освоєння навичок управління та командної роботи.

Теоретичного навчання в школі недостатньо, аби направити свідомість молоді до екологічного мислення, саме тому відбуваються поїздки на місце розташування висадження дерев. Транспортування молодих дерев та іригація має проводитися вручну, що також допомагає зрозуміти важливість збереження ще існуючих лісів.

г) Напрямок діяльності «Океани» та платформа «Міжконфесійні океани» («InterfaithOceans») закладають так звану океанську етику, що має на меті розвинути усвідомлення про необхідність захисту великих водоймищ. Вона базується на поєднанні етики та віри, розумінні духовної цінності водного простору та важливості його для науки і суспільства, а також на реалізації цих пунктів через освіту, політику та власний спосіб життя.

Освітня програма базується на інформації, що торкається сфери віри та науки. У широкий доступ надаються лекції, статті та спеціальні молитви, кінострічки та книги. Вони окреслюють ключові проблеми, що пов'язані зі станом екології в океані. Зокрема це питання забруднення паливом та пластиком, а також питання надмірного використання та зловживання океанського простору. Важливим аспектом є і життя людей біля океанів, які також опинилися в небезпеці через екологічну кризу.

У сфері віри «міжконфесійна океанська етика надає моральні вказівки, засновані на спільних релігійних та духовних принципах відповідальності,

управління та піклування...», що допомагає поширити набуті знання та приєднатися до активних дій [Там само]. Серед таких пропонується започаткувати власну духовну навчальну групу, організувати прибирання узбережжя, допомагати відновлювати невеликі природні середовища, зменшити використання палива, пластику та хімічних речовин тощо.

г) Природоохоронний напрям «Забруднення» має моральне спрямування і підсумовує всю діяльність Національної релігійної коаліції з питань догляду за створінням. Він спрямований на інформування про зв'язок екологічної кризи та духовної. Мова йде про те, що забруднення планети – це осквернення створіння Божого людьми. А отже, забруднення середовища «коріниться у забрудненому серці» [Там само]. Важливо прибрати гріховну поведінку, що характеризується надмірною експлуатацією, жадібністю та апатією по відношенню до екологічних викликів.

д) Релігійна кампанія щодо пустелі (Religious Campaign for Wilderness) постає репрезентантом напрямку «Пустеля». Кампанія покликана формулювати та поширювати інформацію щодо духовної цінності пустелі для іудаїзму та християнства, як місця зародження релігії. У майбутньому це має посприяти вкоріненню ідеї про важливість збереження цього ландшафтного утворення на державному рівні.

7. Роча (ARocha) – це християнська міжконфесійна природоохоронна організація, що існує в двадцять одній країні. Вона є членом та партнером багатьох світових та національних організацій та об'єднань. Діяльність організації зосереджена на проблемах загрози екосистемам та їхнього біорізноманіття. «Деякі проекти є маломасштабними та керуються волонтерами; інші – більш бюджетні програми, в яких беруть участь цілі громади, що залежать від стану місцевих лісів та заболочених земель» [30].

Створена у 1983 році в Англії як сімейна благодійна організація. Метою стала ідея створення польового навчального центру в Португалії, що був відкритий у 1986 році. Паралельно уможливилися дослідження місцевої дикої природи разом з учнями, що у майбутньому привело до

природоохоронної діяльності. Цікаво відзначити, що рослинні зразки, що було зібрано під час походів, стали доказами у суді у 2012 році, коли постало питання захисту місцевого лиману від знищення в заповіднику Ріа-де-Алвор.

Подібна викладацька та екологічна діяльність викликала неабиякий інтерес місцевих жителів та туристів, внаслідок чого почала зростати впливовість організації на національному та міжнародному рівні. У період із 1995 по 1999 роки організація розширює поле природоохоронної діяльності. Результатом стало відкриття підрозділів у Лівані, Кенії, Франції, Канаді та Великій Британії. У 2000 році створено міжнародну організацію A Rocha International для підтримки ефективності та сприяння створенню нових підрозділів. Також вона піклується підвищенням рівня обізнаності про екологію на глобальному рівні. Серед проектів міжнародної організації можна виділити такі:

а) Наукові дослідження. Покликані об'єднати науковців, студентів, волонтерів до проектів, що допоможуть розробити практичні шляхи збереження природи та підвищення обізнаності. Про активну роботу свідчать практичні результати на місцях та наукові видання і статті.

Наприклад, ліванський проект з дослідження птахів проходив три роки.

За його допомогою вдалося зберегти тридцять середовищ проживання птахів, а також одинадцять визнано важливими. Також створено велику орнітологічну базу даних.

В Індії з 2004 року проходить вивчення слонів у Національному парку Баннергхатта. Тут науковці з Рочі намагаються дізнатися, як запобігти конфліктам між слонами та людьми. Оскільки парк знаходиться близько до міста Бангалор, сезонні міграції слонів завдають шкоди людським угіддям. Це призводить до жертв з обох сторін. Нині проводиться також екологічна освіта серед населення, до природних таборів залучаються школярі.

Окрему нішу займає збереження водоймищ. Десять проектів спрямовано на підтримку біорізноманіття, усунення забруднень та продовольчі запити. Наприклад, проект щодо Національного морського

парку Ватаму в Кенії спільно з Оксфордським університетом спрямований на вивчення морського біорізноманіття та створення карти ареалів його розповсюдження. Відновлення біорізноманіття від гори до моря у Новій Зеландії – це спеціальна програма вивчення, що розташовується навколо прибережних лісів, прісноводних джерел, скелястого берегу та «міжприливних морських екосистем» [Там само]. Проект також спрямований на відновлення гори Каріой як середовища проживання морських птахів.

Дослідження щодо забруднення водних просторів пластиком зосереджені на тому, щоб донести знання щодо масштабів проблеми та як із нею боротися до широких мас. Принагідно розроблено посібник з очищення пляжів, де детально описано інструментарій та порядок дій.

Також у 2018 році національні організації Рочі брали участь у Міжнародному прибережному очищенні. До нього долучилися підрозділи Австралії, Нової Зеландії, Кенії, Південної Африки, Нідерландів, Португалії, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки.

б) Збереження на базі спільноти. До природоохоронної діяльності залучаються цілі громади. Це дозволяє поєднати відновлення середовища та набуття екологічних цінностей.

Протягом 2013-2014 років відновлення лагуни в Гані привернуло понад три тисячі осіб із місцевого населення. Було висаджено п'ятнадцять тисяч мангрових дерев, що являють собою базу екосистеми, де проживають черепахи та прибережні птахи. У 2016 році розпочався новий проект у сусідніх поселеннях, що спрямований на відновлення мангрів та створення сталих умов проти кліматичних змін.

Із 2013 року в Лондоні, що у Великій Британії, проходить перетворення сміттєзвалища на природний заповідник. Тут висаджено фруктовий сад, що налічує понад тридцять видів, зроблено ставок, поставлено вулики для бджіл та годівниці для птахів. До праці долучилися місцеві волонтери різного віку та церковні громади.

в) Екологічна освіта спрямована на тисячі людей будь-якого віку та включає в себе спектр практичних заходів, наприклад семінари, клуби, програми, денні та літні табори тощо. Уся діяльність зосереджується на вивченні довкілля та впливу на нього через розвиток корисних звичок.

У Перу молодь у віці 13-19 років створила зелені зони та проводить екологічні заходи. У Гані учнів висаджують дерева у цілях створення лісових масивів навколо п'ятнадцяти шкіл. Таким чином, вони здобувають навички з ведення лісового господарства та дізнаються про загрози лісам Гани. Також у семи школах молодих людей протягом року навчали створювати системи сонячних електростанцій із матеріалів місцевого походження.

Також до освітнього напрямку можна віднести онлайн екоцеркву, що створена у 2016 році. На цій платформі можна дізнатися як облаштувати діяльність приходу із мінімальною шкодою довкіллю.

г) Кліматична діяльність поєднує в собі освітній, дослідницький та природоохоронний напрямки. Головним чином проводиться охорона та відновлення тропічних лісів. Це потрібно, аби забезпечити кліматичну сталість, адже тропічні ліси мають властивість поглинати вуглець, котрим просякнута атмосфера. Нині діяльність зі збереження тропічних лісів зосереджена на Перу, Бразилії, Гані, Кенії та Індії.

8. Сантуаріо Сістерфарм (Santuario Sisterfarm) – це неприбуткова організація, що була заснована в 2002 році жінками, що живуть у прикордонних штатах між Техасом та Мексикою і сестрами-домініканками. Розташовується у Техасі, США. Метою створення організації є культивування біорізноманіття через справу насінництва, культурного розмаїття, а також життя у праведних стосунках із суспільством. На майбутнє сестри прагнуть стати самодостатньою організацією завдяки вирощуванню рослин, придатних до їжі та публікацій у періодичному виданні, що запусають до розгортання розпочату ними екологічну духовну місію. Девізом місії є слова індійської активістки-еколога Вандани Шиви: «Нетерпимість до різноманітності є найбільшою загрозою миру в наш час; а

навпаки, культивування різноманітності є найважливішим внеском у мир – мир з природою та між різними народами» [74].

Сестринство керує двома проектами, що пов'язані з охороною довкілля.

а) «Жити легко на Землі». Уся організація являє собою спеціально створену модель екологічного життя, що розташовується на семи гектарах. Діяльність налаштована на екологічність, простоту, ресайклінг та апсайклінг. Наприклад, вирощуються місцеві генетично немодифіковані рослини. Для їхньої підтримки використовується компост зі щоденних органічних відходів, що переробляється хробаками, котрі тут також і вирощуються. У побуті використовуються нетоксичне та біорозкладне приладдя. Зменшенню споживання води допомагають водозберігаючі системи, збір дощової води та екологічну систему стічних вод. Енергозбереження досягається завдяки сонячній та геотермальній енергії, енергозберігаючим пристроям та іншим установкам. Для пересування сестри користуються гібридними автомобілями.

б) На базі сестринства створено видавництво «Преса Сор Хуани» («Sor Juana Press») на честь мексиканської монахині, науковиці та поетеси Сор Хуани Інес де ла Крус, що жила у VII столітті. Її шанують як першу феміністку Америки та як людину, що вперше висловила занепокоєння з приводу людського впливу на деградацію планети за всю історію США.

У періодичному виданні публікуються твори жінок на теми, що пов'язані із Землею та духовністю, зокрема про органічне вирощування рослин, компостування, зелене будівництво. Також випускається серія невеликих книг на ці теми. Особливо відмічається важливість публікування релігійних авторок та представниць етнічних груп, які часто залишаються недооціненими.

Таким чином, нами розглянуто поняття екологічної діяльності, що пов'язане із такими поняттями, як екологічні відносини, екологічна освіта, екологічне знання, екологічна свідомість та екологічна культура. Також

визначено класифікацію релігійних організацій, що пов'язують свою діяльність із охороною довкілля. Далі наведено теоретичні положення та приклади екологічної діяльності восьми організацій, що так чи інакше перебувають на католицьких засадах та пов'язують свою практику служіння зі збереженням та захистом довкілля. Діяльність цих організацій та об'єднань базується на матеріалах із Біблії, висновків Другого Ватиканського собору та настанов пап римських і сприяє формуванню екологічної свідомості та екологічної культури.

## ВИСНОВКИ

У ході дослідження було проаналізована екологічна проблематика в контексті соціального вчення та діяльності католицької церкви.

Розглянуто ставлення католицької церкви до екології, її роль та місце у соціальній доктрині. Визначено екологічну функції релігії, на її основі зроблено припущення, яке положення може займати католицька церква у майбутньому розвитку природоохоронного руху. Також наведено позиції дослідників щодо повернення актуальності питанню навколишнього середовища у світлі сучасної екологічної кризи.

Виявлено витоки екологізму в католицькій церкві. Так, згадки про екологічний світогляд починають з'являтися ще з XI століття. Такі випадки поодинокі, але вони становлять базу сучасних уявлень. Турботливе ставлення до тварин, рослин та неживої природи віднаходять розвиток у сучасності. Проповідування бідності та допомоги нужденним Франциска Ассізького сьогодні є одними з найважливіших настанов у боротьбі з екологічною кризою, а слова Івана Павла II про всесвітній баланс у єднанні з природою сягають коренями ще XIII століття. Також заслуговує на увагу окрема згадка про святу, що родом із корінних народів Америки Катері Текаквіту. У пошановуванні її постаті поєднується важливість екології людини та екології навколишнього середовища.

Здійснено аналіз екологічного вчення католицької церкви як складової соціальної доктрини церкви. Насамперед, визначено що являє собою соціальна доктрина католицької церкви. Далі розглянуто енцикліки, послання та інші документи католицьких лідерів, що складають корпус екологічного вчення. Серед пап римських, яких турбувало питання екології, Лев XIII, Іван XXIII, Павло VI, Іван Павло II, Бенедикт XVI та Франциск. У своїх роботах вони звертають увагу на глобальні та локальні проблеми нестачі ресурсів, надмірного споживання, забруднення атмосфери та водоймищ, вирубування лісів та інші. Окрім цього, визначено роль людини у спричиненні екологічної

кризи. Основа її полягає в моральній кризі світогляду, що має бути зміненою якнайшвидше. Лунає заклик до життя з позицій християнських чеснот рівності, братерства, любові та солідарності. Кожній людині, незалежно від віросповідання чи не сповідання жодної релігії, пропонується змінити стиль життя та ментальність на таку, що буде працювати на збереження планети. Великі надії покладаються на майбутнє покоління, що буде виховане саме на таких етичних засадах.

Також розглянуто пропозиції щодо вирішення нагальних екологічних проблем на державному рівні. Серед них переформатування економіки, політики, соціального та культурного життя. Ще одним важливим аспектом є міжнародні відносини. Католицькі лідери закликають розвинуті країни до допомоги ресурсами та знаннями країнам, що розвиваються. Таким чином, існує можливість подолати одночасно кілька проблем. По-перше, багаті країни позбудуться накопичувальних та споживацьких звичок, що є причиною забруднень. По-друге, більш бідні регіони отримають необхідну допомогу, що зупинить масові переселення у пошуках чистої питної води та продуктів харчування. Ця широка проблема пов'язана як з екологією, так і з правами людини.

Тісно пов'язане питання екології й з проблемою миру. Понтифіки наголошують, що військові дії спустошують як природне середовище, так і моральне наповнення людини.

В останньому розділі ми розглянули поняття екологічної діяльності. Воно входить до комплексу понять, що включає в себе поняття екологічних відносин, екологічного знання, екологічної свідомості та екологічної культури. На основі аналізу позицій різних дослідників, робимо висновок, що екологічна діяльність – це діяльність, котра спрямована на підтримку балансу у відносинах між людиною та природою. Це задовольняється через ряд урегулювань в економічній, політичній та соціокультурній сферах життя, а також через внутрішнє розуміння важливості зміни підходу до навколишнього середовища.

У дослідженні наведено класифікацію релігійних організацій, що пов'язують свою діяльність із охороною довкілля. Розглянуто теоретичні положення та приклади екологічної діяльності восьми організацій, які пов'язують свою практику служіння зі збереженням та захистом довкілля і в різному ступені здійснюють це на католицьких засадах. Екологічна діяльність таких організацій базується на матеріалах із Біблії, висновків Другого Ватиканського собору та настанов пап римських. Вона сприяє формуванню екологічної свідомості та екологічної культури.

Отже, на основі проаналізованого матеріалу можна засвідчити, що відбувається активне залучення релігійних організацій до діяльності у різноманітних форматах та навіть активної боротьби у сфері захисту природи. Зважаючи на те, католицька церква є досить впливовою та розповсюдженою на різних континентах і екологічне питання в контексті її соціального вчення вже досить детально розроблене, можливо припустити про зростання рівня екологічної свідомості серед значної кількості її адептів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьева О. Экологическая деятельность как основа формирования гармоничных отношений в системе «человек - общество - природа» [Электронный ресурс] / О. Афанасьева. // Вестник Башкирск. ун-та. – 2008. – №2. – Режим доступа к ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-deyatelnost-kak-osnova-formirovaniya-garmonichnyh-otnosheniy-v-sisteme-chelovek-obschestvo-priroda>
2. Ашхамаф А. Экологическое сознание: к проблеме определения понятия / А. Ашхамаф. // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2010. – №3. – С. 19-23.
3. Бастер Ж. Песнь Творения. Христианство и экология / за ред Т. Горичевой. Санкт-Петербург: Издательство Христианского гуманитарного института, 1997. – С. 176-317.
4. Бенедикт XVI. Caritas in Veritate [Электронный ресурс] / Бенедикт XVI. – Ватикан, 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/1539>
5. Бенедикт XVI. Послання Папи Римського Бенедикта XVI з нагоди ХЛІІІ Всесвітнього дня миру 2010 року (1 січня 2010) / Бенедикт XVI // Релігійно-інформаційна служба України. – 2009. Режим доступу до ресурсу: [https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society\\_digest/33617](https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/33617)
6. Бонавентура. Путеводитель души к Богу / Бонавентура. – М.: Греко-латинский кабинет, 1993. – 189 с.
7. Бондаренко Т. Роль соціальної комунікації у формуванні екологічної свідомості / Т. Бондаренко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2013. – № 39. – С. 86-93.
8. Документы II Ватиканского Собора / пер. Андрея Коваля. – Москва: Паолине, 1998. – 589 с.

9. Іван-Павло II. Енцикліка *Centesimus Annus* [Електронний ресурс] / Іван-Павло II // Інститут релігії та суспільства Українського католицького університету. – 1991. – Режим доступу до ресурсу: <http://irs.ucu.edu.ua/dzherela/sotsialni-entsikliki/ivan-pavlo-ii-centesimus-annus-1991/>
10. Иоселева М. Социально-философское учение Иоанна Павла II в контексте теологии католицизма / М. Иоселева // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». – 2011. – № 15 (77). – С. 56-70.
11. Квіти святого Франциска / пер. з італ. о. Й. Ананевич. Львів: Свічадо. – 2009. – 244 с.
12. Компендіум соціальної доктрини Церкви / під ред. Ю. Щербініна. Київ: Кайрос. – 2008. – С. 447-556.
13. Крапивенский С. Экологическая деятельность / С. Крапивенский // Социальная философия: Учебник для гуманитар.-соц. специальностей высших учебных заведений. 3-е изд., исправленное и дополненное. / С. Крапивенский. – Волгоград: Комитет по печати, 1996. – С. 159.
14. Круглова Г. Социально-политические аспекты католической глобалистики [Электронный ресурс] / Круглова Г. – 2014. – Режим доступа к ресурсу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/94751/1/%D0%A5%D0%A0%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%9A%D0%90%D0%AF%20%D0%93%D0%9B%D0%9E%D0%91%D0%90%D0%9B%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90.pdf>
15. Лев XIII. *Rerum Novarum*. О положении трудящихся [Електронний ресурс] / Лев XIII. – 1891. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.pseudology.org/Documets/Lio13\\_encyclika.htm](http://www.pseudology.org/Documets/Lio13_encyclika.htm)
16. Ліпич І. Соціокультурні виміри екологічної діяльності / І. Ліпич. // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 44. – С. 93-96.

17. Лукина Е. Христианская экология: Учебное пособие / Е. А. Лукина. – Санкт-Петербург, 2014. – 207 с.
18. Огудин В. Экологическая функция религии/ Огудин В. // Этнографическое обозрение. – 2001. – № 1. – С. 23-38.
19. Павло VI. Енцикліка Папи Павла VI про належний порядок передавання людського життя [Електронний ресурс] / Павло VI. – 1967. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.christusimperat.org/uk/node/37365>
20. Папа Іван Павло II на тему створіння та екології / переклад і упор. В. Шеремети. – Івано-Франківськ: Видавництво ІФТА, 2006. – 100 с.
21. Петришин Н. Екологічні проблеми в осмисленні сучасних католицьких мислителів / Н. Петришин. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – С. 122-130.
22. Рауш Т. Католичество в третьем тысячелетии / Т. Рауш. Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 416 с.
23. Роговая О. Экологическая деятельность как сфера проявления экологической компетентности / О. Роговая. // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2008. – №57. – С. 36-42.
24. Святой Франциск Ассизский / В. Борейко // Философы зоозащиты и природоохраны. – Киев: КЭКЦ, 2012. – С. 152-155.
25. Совместное послание Папы и генерального секретаря ООН [Электронный ресурс] / Франциск, А. Гуттериш. – 2019. – Режим доступа к ресурсу: <https://www.vaticannews.va/ru/world/news/2019-12/sovместное-poslanie-papy-i-generalnogo-sekretarya-oon.html>
26. Табуркин В. Социокультурное измерение экологического сознания / В. Табуркин, М. Доронина. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 3 (17): в 2-х ч. Ч. II. – С. 196-199.
27. Фенно І. Діяльнісний підхід в екології: сутнісні характеристики / І. Фенно // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 74. – С. 240-242.

28. Фенно І. Церква і екологічні проблеми людства / І. Фенно // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2010. – №3 (103). – С. 97-101.
29. Франциск І. Енцикліка *Laudato Si'* / Франциск І. Москва: НО Издательство Францисканцев, 2015. – 191 с.
30. A Rocha/ A Rocha. International Conservation and Hope. URL: <https://www.arocha.org/en/>
31. Benedict XVI. Address of His Holiness Pope Benedict XVI / Visit to the Bundestag // Libreria Editrice Vaticana. – 2011. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/september/documents/hf\\_ben-xvi\\_spe\\_20110922\\_reichstag-berlin.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html)
32. Benedict XVI. Address of His Holiness Pope Benedict XVI to Six New Ambassadors Accredited to the Holy See // Libreria Editrice Vaticana. – 2011. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/june/documents/hf\\_ben-xvi\\_spe\\_20110609\\_ambassadors.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/june/documents/hf_ben-xvi_spe_20110609_ambassadors.html)
33. Benedict XVI. Address of His Holiness Pope Benedict XVI to Students Participating in a Meeting Promoted by the «Sister Nature» Foundation // Libreria Editrice Vaticana. – 2011. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/november/documents/hf\\_ben-xvi\\_spe\\_20111128\\_sorella-natura.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/november/documents/hf_ben-xvi_spe_20111128_sorella-natura.html)
34. Benedict XVI. Address of His Holiness Pope Benedict XVI to the Members of the Diplomatic Corps for the Traditional Exchange of New Year Greetings // Libreria Editrice Vaticana. – 2010. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2010/january/documents/hf\\_ben-xvi\\_spe\\_20100111\\_diplomatic-corps.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2010/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20100111_diplomatic-corps.html)
35. Benedict XVI. General Audience // Libreria Editrice Vaticana. – 2013. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2013/documents/hf\\_ben-xvi\\_aud\\_20130206.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2013/documents/hf_ben-xvi_aud_20130206.html)

36. Benedict XVI. Message of His Holiness Pope Benedict XVI for the Celebration of the World Day of Peace // Libreria Editrice Vaticana. – 2007. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf\\_ben-xvi\\_mes\\_20061208\\_xl-world-day-peace.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20061208_xl-world-day-peace.html)
37. Benedict XVI. Message of His Holiness Pope Benedict XVI for the Celebration of the World Day of Peace // Libreria Editrice Vaticana. – 2008. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf\\_ben-xvi\\_mes\\_20071208\\_xli-world-day-peace.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20071208_xli-world-day-peace.html)
38. Benedict XVI. Letter of His Holiness Pope Benedict XVI to the Ecumenical Patriarch of Constantinople on the Occasion of Seventh Symposium of the Religion, Science and the Environment Movement // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/letters/2007/documents/hf\\_ben-xvi\\_let\\_20070901\\_symposium-environment.html](http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/letters/2007/documents/hf_ben-xvi_let_20070901_symposium-environment.html)
39. Catholic Agency For Overseas Development. URL: <https://cafod.org.uk/>
40. Catholic Earthcare Australia. URL: <https://catholicearthcare.org.au/>
41. Conradie E. M. Christianity and Ecological Theology: Resources for Further Research / E. M. Conradie. – Stellenbosch: AFRICAN SUN MeDIA, 2006. – 395 c.
42. Crown Point Ecology Center. URL: <https://www.crownpointecology.org/>
43. Francis. Address by the Holy Father, Pope Francis // Food and Agriculture Organization of the United Nations. – 2015. URL: <http://www.fao.org/about/meetings/conference/c2015/address-pope-francis/en/>
44. Francis. Address of His Holiness Pope Francis to Participants at the International Conference Marking the 3rd Anniversary of the Encyclical «Laudato Si'» // Libreria Editrice Vaticana. – 2018. URL: [http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2018/july/documents/papa-francesco\\_20180706\\_terzoanniversario-laudatosi.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2018/july/documents/papa-francesco_20180706_terzoanniversario-laudatosi.html)

45. Francis. Address of His Holiness Pope Francis to Participants at the World Congress of the International Association of Penal Law // Libreria Editrice Vaticana. – 2019. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/november/documents/papa-francesco\\_20191115\\_diritto-penale.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/november/documents/papa-francesco_20191115_diritto-penale.html)

46. Francis. Address of his Holiness Pope Francis to Participants in the Plenary Assembly of the Congregation for Catholic Education (for Educational Institutions) // Libreria Editrice Vaticana. – 2020. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2020/february/documents/papa-francesco\\_20200220\\_congregaz-educaz-cattolica.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2020/february/documents/papa-francesco_20200220_congregaz-educaz-cattolica.html)

47. Francis. Address of His Holiness Pope Francis to Representatives of the Italian National Confederation of Independent Farmers [Coldiretti] // Libreria Editrice Vaticana. – 2015. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/january/documents/papa-francesco\\_20150131\\_coldiretti.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/january/documents/papa-francesco_20150131_coldiretti.html)

48. Francis. Address of His Holiness Pope Francis to the Members of the Diplomatic Corps Accredited to the Holy See // Libreria Editrice Vaticana. – 2014. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/january/documents/papa-francesco\\_20140113\\_corpo-diplomatico.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/january/documents/papa-francesco_20140113_corpo-diplomatico.html)

49. Francis. Address of the Holy Father / Meeting With Bishops Taking Part in the World Meeting of Families // Libreria Editrice Vaticana. – 2015. URL:

[http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/september/documents/papa-francesco\\_20150927\\_usa-vescovi-festa-famiglie.html](http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/september/documents/papa-francesco_20150927_usa-vescovi-festa-famiglie.html)

50. Francis. Encyclical Letter Lumen Fidei // Libreria Editrice Vaticana. – 2013.

URL: [http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco\\_20130629\\_enciclica-lumen-fidei.html#\\_ftn46](http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20130629_enciclica-lumen-fidei.html#_ftn46)

51. Francis. Homily of Pope Francis // Libreria Editrice Vaticana. – 2013. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco\\_20130319\\_omelia-inizio-pontificato.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130319_omelia-inizio-pontificato.html)

52. Francis. General Audience // Libreria Editrice Vaticana. – 2013. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2013/documents/papa-francesco\\_20130605\\_udienza-generale.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2013/documents/papa-francesco_20130605_udienza-generale.html)
53. Francis. General Audience // Libreria Editrice Vaticana. – 2014. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2014/documents/papa-francesco\\_20140521\\_udienza-generale.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2014/documents/papa-francesco_20140521_udienza-generale.html)
54. Francis. Greeting of the Holy Father / Meeting With the Population // Libreria Editrice Vaticana. – 2018. URL:  
[http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2018/january/documents/papa-francesco\\_20180119\\_peru-puertomaldonado-popolazione.html](http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2018/january/documents/papa-francesco_20180119_peru-puertomaldonado-popolazione.html)
55. Francis. Message of His Holiness Pope Francis for Lent // Libreria Editrice Vaticana. – 2019. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/lent/documents/papa-francesco\\_20181004\\_messaggio-quaresima2019.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/lent/documents/papa-francesco_20181004_messaggio-quaresima2019.html)
56. Francis. Message of his Holiness Pope Francis for the World Day of Prayer for the Care of Creation // Libreria Editrice Vaticana. – 2018. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2018/documents/papa-francesco\\_20180901\\_messaggio-giornata-cura-creato.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2018/documents/papa-francesco_20180901_messaggio-giornata-cura-creato.html)
57. Francis. Overcome Indifference and Win Peace / Message of his Holiness Pope Francis for the Celebration of the XLIX World Day of Peace // Libreria Editrice Vaticana. – 2016. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/peace/documents/papa-francesco\\_20151208\\_messaggio-xlix-giornata-mondiale-pace-2016.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/peace/documents/papa-francesco_20151208_messaggio-xlix-giornata-mondiale-pace-2016.html)
58. Francis. Querida Amazonia. Post-Synodal Apostolic Exhortation // Libreria Editrice Vaticana. URL:  
[http://www.vatican.va/content/francesco/en/apost\\_exhortations/documents/papa-francesco\\_esortazione-ap\\_20200202\\_querida-amazonia.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20200202_querida-amazonia.html)
59. Francis. Video Message of His Holiness Pope Francis to Participants at the UN Climate Action Summit 2019 // Libreria Editrice Vaticana. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2019/documents/papa-francesco\\_20190923\\_videomessaggio-climate-action-summit.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2019/documents/papa-francesco_20190923_videomessaggio-climate-action-summit.html)

60. Holt H. Pope Francis Says Pandemic Can Be a «Place of Conversion» // The Tablet. – 2020. URL: <https://www.thetablet.co.uk/features/2/17845/pope-francis-says-pandemic-can-be-a-place-of-conversion->

61. John Paul II. Common Declaration of Environmental Ethics / Common Declaration of John Paul II and the Ecumenical Patriarch His Holiness Bartholomew I // Libreria Editrice Vaticana. – 2002. URL: [http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2002/june/documents/hf\\_jp-ii\\_spe\\_20020610\\_venice-declaration.html](http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2002/june/documents/hf_jp-ii_spe_20020610_venice-declaration.html)

62. John Paul II. Encyclical Letter Redemptor Hominis // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_04031979\\_redemptor-hominis.html](http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html)

63. John Paul II. Encyclical Letter Sollicitudo Rei Socialis // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_30121987\\_sollicitudo-rei-socialis.html](http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html)

64. John Paul II. Evangelium Vitae // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_25031995\\_evangelium-vitae.html](http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html)

65. John Paul II. General Audience // Libreria Editrice Vaticana. – 2001. URL: [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/audiences/2001/documents/hf\\_jp-ii\\_aud\\_20010117.html](http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/audiences/2001/documents/hf_jp-ii_aud_20010117.html)

66. John XXIII. Encyclical Letter Mater et Magistra // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf\\_j-xxiii\\_enc\\_15051961\\_mater.html](http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html)

67. Joint Message of Pope Francis and Ecumenical Patriarch Bartholomew on the World Day of Prayer for Creation / Francis, Bartholomew // Libreria Editrice Vaticana. – 2017. URL:

[http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2017/documents/papa-francesco\\_20170901\\_messaggio-giornata-cura-creato.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2017/documents/papa-francesco_20170901_messaggio-giornata-cura-creato.html)

68. National Religious Coalition on Creation Care. URL: <http://nrccc.org/index>

69. Paul VI. Encyclical Letter Octogesima Adveniens // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost\\_letters/documents/hf\\_p-vi\\_apl\\_19710514\\_octogesima-adveniens.html](http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html)

70. Paul VI. Visit of Pope Paul VI to the FAO on the 25th Anniversary of its Institution // Libreria Editrice Vaticana. – 1970. URL: [http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1970/documents/hf\\_p-vi\\_spe\\_19701116\\_xxv-istituzione-fao.html](http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1970/documents/hf_p-vi_spe_19701116_xxv-istituzione-fao.html)

71. Paul VI. Message of His Holiness Paul VI to Mr. Maurice F. Strong, Secretary-General of the Conference on the Environment // Libreria Editrice Vaticana. URL: [http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/messages/pont-messages/documents/hf\\_p-vi\\_mess\\_19720605\\_conferenza-ambiente.html](http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/messages/pont-messages/documents/hf_p-vi_mess_19720605_conferenza-ambiente.html)

72. Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu // Święto Stworzenia. URL: <https://swietostworzenia.pl/>

73. Saint Kateri Tekakwitha // Saint Kateri Conservation Center. URL: <https://www.kateri.org/our-patron-saint/>

74. Santuario Sisterfarm. URL: <http://www.sisterfarm.org/home.html>

75. The Amazon: New Paths for the Church and for an Integral Ecology. Final Document / Synod of Bishops Special Assembly for the Pan-Amazonian Region // Libreria Editrice Vaticana. – 2019. URL: [http://www.vatican.va/roman\\_curia/synod/documents/rc\\_synod\\_doc\\_20191026\\_sinodo-amazzonia\\_en.html](http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20191026_sinodo-amazzonia_en.html)

76. The Catholic Climate Covenant. URL: <https://catholicclimatecovenant.org/>